

стандарттар

несилдин

лагъай

Къвед

ЧЕШНЕЛУ ПРОГРАММА

V – IX классар

МАХАЧКАЛА

2015

**ДАГЪУСТАН РЕСПУБЛИКАДИН ОБРАЗОВАНИДИН ВА
ИЛИМДИН МИНИСТЕРСТВО
А. А. ТАХО-ГОДИДИН ТІВАРУНИХЪ ГАЛАЙ
ПЕДАГОГИКАДИН ИЛИМРИННИ АХТАРМИШУНРИН
ИНСТИТУТ**

**ЮКЪВАН КЛАССАР ПАТАЛ
ЛЕЗГИ ЧІАЛАН
ЧЕШНЕЛУ ПРОГРАММА**

Махачкала 2015

Мейланова Ж. Ш.

Юкьван классар патал лезги ч1алан чешнелу программа.

Туьк1уьрайди Ж. Ш. Мейланова. – Махачкьала. 2015. – 97 ч.

Юкьван классар патал лезги ч1алан чешнелу программа Гьукуматдин
Федеральный умуми образованидин кьилин кьвед лагъай несилдин стандартрин
бинедаллаз туьк1уьрнава.

Баяндин чар

Юкьван классар патал лезги ч1алан чешнелу программа Гьукуматдин Федеральний умуми образованидин кылин кьвед лагъай несилдин стандартрин бинедаллаз тук1урнава. Ана Гьукуматдин Федеральний стандартрив кьзвай кьвед лагъай несилдин истемишунар гьатнава. Чешнелу программада гьак1ни сифтегъан ва умуми образование вилик финиз куьмек гузвай дибдин фикирри ва истемишунри чка кьунва.

Чешнелу программа муаллимдин к1валахдин программадиз дуьз тереф кьалурзавай лишан - ярж я: ада учебный курсунин чарасуз (инвариантный) пай тайинарзава ва гьа са ч1авуз образованидиз вариативнивилини метлеб гун автордин ихтиярда твазва. Чешнелу программада к1валахдайла, муаллим учебникар чирунив, адан мана-метлеб гегьеншарунив вичин жуьреда эгеч1да. Ученикар вердишаруникни, абурун чирвилер деринар ва артухаруникни адавай вичин хуси пай кутаз жеда. Чешнелу программа образованидин к1елунин жуьреба-жуьре заведенийра ишлемишиз жеда. Чешнелу программади сифтегъан, умуми образованидин программайра кьалурнавай вири кылин к1валахриз кьет1ен фикир гузва. Гьа са ч1авуз, гьелбетда, юкьван школадин чешнелу программидихь вичин кьет1енвилерни ава. Сад лагъайди, ам умуми юкьван образованидин кьайдайрин дуьзгуьн мана-метлебдалди, кьвед лагъайди, чирвилер кьачузвайбурун (ученикрин) кьат1унралди ва яшаралди тафаватлу я.

Чешнелу программада предметный курсарин мурад-метлеб жуьреба-жуьре дережада аваз ганва: метапредметрин, предметрин ва хуси мураддин.

1.1 Документдин дережа

Юкьван классар патал лезги ч1алан чешнелу программа Гьукуматдин Федеральний умуми образованидин кылин кьвед лагъай несилдин стандартрин бинедаллаз туьк1уьрнава.

Лезги ч1алан чешнелу программади муаллимдиз юкьван школада чирвилер гуз куьмекзава. Ам чешнелу программадин бинедаллаз, лезги ч1алай умуми образованидин истемишунар фикирда кьуна, туьк1уьрнава:

1. Руьгьдинни ахлакьдин жигъетдай вилик тухунин Дагъустандин ва Урусатдин гражданин яз тербияламишунин программадин;
2. Умуми образованидин дибдин программа чир авунин истемишунар;
3. К1елунин гьерекадар жуьреба-жуьре хилерай гегьеншарунин программадин.

Программадик агъадихъ галай асул везифаяр акатзава:

- малуматдинни методикадин (информационно-методический);
- тешкиллувилинни планламишунин (организационно-планирующий);
- гуьзчивилин.

Малуматдинни методикадин везифади к1елунинни тербияламишун к1валахдин иштиракчийриз мурад-метлебдикай, к1елунин к1валахдин такьатралди ученикар тербияламишуникай ва чирвилер артухаруникай, чирвилерин гьар са макъамдин (этапдин) кьет1енвиликай баянар гузва.

Тешкиллувилинни-планламишунин везифади чирвилерин макъамар (этапар) тайинарзава, кьадардинни еридин характеристикаяр, к1елунин материалдин бинедаллаз тестикьарзава, аялриз кьецепатан ч1ал чир хьунин к1валах гьа са макъамда (этапда) ахтармишзава.

Гуьзчивилин везифади рахунин метлеб, коммуникативний алакьунар гегьеншариз, ч1алан материал хкягъиз, гьа са макъамда (этапда) аялрин чирвилерин дережа хкажиз, кьазанмишзавай чирвилер гекъигиз, абурал

гуьзчивал тухуз куьмекзава.

Программади курс тематикадин жигьетдай планламишунизни къуллугъзава.

Программади клелунин курсунин чарасуз пай тайинарзава, образованидин вариативнивилдин метлебдикай ибарат я. Гьа са члавуз клелунин материалдин къурулушдив эгечлун, материал чирунин галай-галайвал тайинарун, аялрин къатлунар ва алакьунар гегьеншарун муаллимдин ихтиярда амукъзава.

1.2 «Лезги ч1ал» предметди умуми образованида къазвай чка

Лезги ч1ал – им лезги халкъдин хайи ч1ал я. Ч1ал Кавказдин ч1аларин хизандик акатзава. Аялриз чирвилер гунин карда «Лезги ч1ал» предметди важиблу чка къазва: сифтегьан классра вири тарсар анжах «Лезги ч1ал» .

Хайи ч1алан метапредметрин образовательный функцияри, «Лезги ч1алан» предметди, чирвилерин жигьетдай, школада клелзавай аялдин къатлунар гегьеншарзава. «Лезги ч1ал», ученикар патал абурун веревирдериз, акьул-камалдиз ва яратмишунриз хчивал, гележег гузвай къуват я; чпин чирвилер деринардай, абур генани гегьеншардай клелунин диб-къайда я. Хайи ч1ал, лезгийрин медениятдинни эдебиятдин руьгьдин девлетар, инсаниятди культурадинни тарихдин рекье къазанмишнавай агалкъунар саламатдиз хуьзвай хазина я. Ада жуьреба-жуьре чирвилер аннамишуниз, абур хуьниз еке таьминарзава. Пешекарвилерин гележегда анжах ам галаз хкаж жезва. Хайи ч1ала аялдин бейнида, гьвечли члавалай эгечлна, къанажагьдин нормаяр твазва, уьмуьрдин жуьреба-жуьре шартлара, ахлакъ хвена, экьечли из куьмекзава.

1.3 Школада лезги ч1ал чирунин мурад-метлеб язва:

* Жуван хайи ч1алал рик1 алаз **тербияламишун**, ч1алаз гьуьрмет авун, адав, культурадин вакъиадив хъиз, рик1 гваз эгеч1ун; сад-садав рахунин кьилин такъат тирди аннамишун, обществада къабулнавай къанажагъдинни ахлакъдин нормайрин къуват; эстетикадин жигъетдай хайи ч1алахъ авай багъавал;

* школада ва адалай къеце жуван хайи лезги ч1ал чир хьун; рахунин ч1ал гъавурда гъатдайди ва девлетлу авун; учебный гьерекатар чарасуз тир учебный алакьунралди (универсальнидаказ) планламишун, **рахунин ч1алал гуьзчивал тухун**; библиографический ахтармишунар тухун, лингвистикадин словаррай ва маса чешмейрай къачузвай, гъатта СМИ-рай ва Интернетдай, малуматриз хуси рангар хгун, текстерик дегишвилер кухтун ва мсб.;

* **ч1алан туьк1уьр хьунин** къайдаярни законар ва адан везифаяр, стилистика ресурсрин (шейэрин) ва литературный ч1алан кьилин нормаяр дериндай чир хьун; ч1алан делилар къат1уз, аннамишиз, гекъигиз ва къайдада тваз алакьун; мецин ва кхьинрин ч1алан культурадикай хабар хьун, вири дуьшуьшра рахунин гуьрчегвилел, нормайрал ва къайдайрал амал авун; рахунра ишлемишзавай грамматикадин такъатрин ва словарный гафарин къадар (запас) артухарун; рахунра къазанмишнавай алакьунар, чирвилер ва вердишвилер школадин ва гьар йикъан уьмуьрда ишлемишун;

* ч1алакай илимдин жуьреба-жуьре хилерай (фонетика, морфология, синтаксис) **мягъкем чирвилер гун**; гьар са ученикдиз лезги литературный ч1алан орфографиядин, пунктуациядин, орфоэпиядин нормаяр дериндай чирун; лезги ч1л вилик финин, девлетлу авунин рекъер тайинарун, ачухарун, илимдин тарихдай ва лезги ч1алан винел к1валах авур алимрикай аялриз малуматар гун ва мсб.

Ч1ал инсанрин обществада туьретмиш жезва, вилик физва, ч1ал хуьн, девлетлу авун патал ам акъалтзавай несилриз чирун чарасуз я.

1.4 К1елунин предметдин умуми характеристика

Метапредметрай ва предметрай чирвилер гунин карда лезги ч1алан курсунин метлебди школадин образовательный процесда кьет1ен чка кьазва, ада коммуникативдив, ч1ал, лингвистика ва культураведвал вилик тухунив гъавурда аваз эгеч1из тазва.

Коммуникативдик рахунин ч1алан жуьреяр, медин ва кхьинрин ч1алан культура, уьмуьрда ишлемишиз жедай алакьун ва бажарагълувал акатзава. Коммуникативный рекьяй гъазурвал (компетентность), суйгьбетдин рахунриз кьимет гудайла, винел акьалтзава. Ч1алан ва лингвистикадин (языковедвилин) тежриба ч1алакай авай чирвилерин бинедедаллаз арадал кьвезва; литературный ч1алан карчи нормаяр чир хьайила, общество вилик тухузвай вакьиа хьиз кьабулайла, ученикрин рахунрин ч1ал грамматикадин кьурулушдал ва словарный запасдал мягкемар ва девлетлу авурла, лингвистикадив илимдив хьиз эгеч1айла; лингвистикадиз талукь жуьреба-жуьре словарикай менфят кьачуз агакьайла.

Культуроведвилин тежрибадик (компетенциядик) хайи ч1ал, милли меденият (культура) гьиссиз, фагьумиз, тазвай жуьреяр (формаяр), ч1ални, халкьдин тарих чеб-чпиз мукьва тирди аннамишунин, лезги ч1алал гуьрчегдиз рахаз хьунин нормаяр акатзава.

К1валахунин программада – кардив экеч1унин жуьре гьихьтинди хьун лазим ят1а ачухарнава. Курсунин гьар са раздел, кьве блокдиз пайна, ганва.

Сад лагьайда (1 кхьенваз) ч1аланни рахунрин вакьиааярни кьет1енвилер кьалурзавай лингвистикадин манайрин сиягь (список) ганва. Кьвед лагьайда (2 кхьенваз) к1елунин к1валахдин (учебный деятельностьдин) жуьреяр чирзавай манайрикай-малуматрикай раханва.

Лезги ч1алан курсунин алакьа – кар гужлу авуни, метапредметар чирдай важиблу шарт1ар тешкил авуниз, инсандин савадлувал артухар авуниз кьулулугъзава. Метапредметдин дережа авай, савдлувал ахтармишзавай

кылин индикаторар язва: **коммуникативнивилини универсальнивилини** келунин гьерекатар (рахунрин вири жуьреяр гегьеншдиз чир хьун, таяр-туьшерихъ ва члехибурухъ галаз бегьерлу рахун арадал гьиз хьун; жуван фикир кьетлендиз, дуьзгуьндиз, кьадайвал ва атлуз-атлуз лугьуз хьун; алакьадин процессда мецин ва кхьинрин члалан кылин нормайрал амал авун, лезги члалан рахунрин этикет хуьн ва мсб.); **познавательнивилини универсальнивилини** (цлийивилер чир хьун) келунрин гьерекатар (месэла, дуьз эцигиз хьун, делилар кьалуриз хьун, фикирар кьадайвал ачухариз хьун, гьизвай тезисрин гьахъ-нагьахъвал тестикьариз хьун; библиографический кьекъуьнар кыле тухун, жуьреба-жуьре чешмейрай лазим тир малуматар жагьурун; сад ва кьвед лагьай дережадин малуматар тайинарун, келунин метлеб аннамишун; малуматар жагьурдай методар ишлемишун ва масбур); **регулятивнивилини универсальнивилини** (кваллах кьайдада тун) келунин гьерекатар (галай-галайвал хвена, планламишун, кваллахдин мана жавабдардаказ эцигун ва кыле тухун, гьереквал атайла ам дегишарун; жува-жувал гуьзчивал тухун, жува-жуваз кьимет гун, ишлемишун ва масабур). Функциональный савадлувилин кылин компонентар рахунин члалан жуьрейрал бинеламиш хьанва ва абуру ученикрин члал - веревирдер гегьеншарзава ва яни гзафни гзаф школада дидедин члал чирдайла. Лезги члалан баянар галачиз, ученикрин функциональный савадлувиликай бес кьадар чирвилер гуз хьун четин я. Школада лезги члал чир авуни инсандин культурнивилини дережа хкажун, адав вичин чирвилер образованидин маса учрежденийра авун гьерек я: тамам юкьван школадин члехи классра, юкьван специально келунин (учебный) заведенийра.

1.5 Манадин кылин хилер

Чешнелу программадин кьурулушда (структурада) лезги члалан курсуниз талукъ тир компотенцийри – коммуникативди, члала, лингвистикади

(языковедвили) ва культуроведвили – мягкем чка къазва. Ана къалурнавай алакьунар (компетенцияр) мягкемардай маналу пуд хилекай ихтилат физва:

- тамам рахунар арадал гъизвай (коммуникативный) алакьяр (компетенция) тешкилзавай мана-метлеб;
- ч1аланни илимдин тамам алакьяр (компетенция) тешкилзавай мана-метлеб;
- культураведвили алакьяр (компетенция) тешкилзавай мана-метлеб.

Программада сад лагъай хел, фагъумлувал, тежриба, рахунин ч1ал хкаждай разделриз пай жезва: **«Ч1ал ва ч1алал рахун», «Ч1алан кар-к1валах», «Текст», «Ч1алан функцийрин жуьреба-жуьрвал».** Къвед лагъай хел, ч1ал туьклубр хьунин тегьер, ч1алан уьлчмейрин (единицайрин) къетленвилер къалурзавай разделриз пай хъанва: **«Ч1алакай умуми малуматар», «Фонетика ва графика», «Гафар арадиз атун ва орфография», «Лексика ва фразеология», «Морфология», «Синтаксис», «Рахунин культура», «Дуьз кхьин: орфография ва пунктуация».** Чешнелу программалин пуд лагъай кар алай хиле са раздел – **«Ч1ал ва культура»** - акатзава. Ада ч1аланни халкъдин тарихдини культурадин арада авай алакьяр ачухарзава.

К1елунрин процессда, винидихъ къалурнавайвал, мана-метлебдин хилери сих алакьада аваз, чпи-чеб мягкемарзава. Курсунин гьар са разделди аялрин чирвилер, тежриба, рахунрин ч1ал миьхи ва ц1алц1амарзава, ч1ал милли культурадин феномен тирди тестикьарзава. Гъаниз килигна курсунин паярин галай-галайвал гьар са паюниз ганвай сятерин къадар тахминанбур я.

1.6 К1ЕЛУНИН ПЛАНДА ЛЕЗГИ Ч1АЛАН ЧКА

Юкъван школадин V - IX классра «Лезги ч1ал» чирун патал 350 сят чара авунва, (гъафтеда 2 сят, гьар са классда 35 к1елунин гъафте) тухуда.

Предмет	Классар	Гъафтеда сятерин къадар	Йисан къене сятерин къадар (35 гъафте)
Лезги ч1ал	V	2	68
Лезги ч1ал	VI	2	68
Лезги ч1ал	VII	2	68
Лезги ч1ал	VIII	2	68
Лезги ч1ал	IX	2	68

Программади юкъван школа куьтягъзавай аялар агъадихъ галай хуси (личностдин), предметрин алакъада авай алакъайрин ва предметрин нетижайрин алакьунрал таъминарзава.

2. «Лезги ч1ал» предмет чирунин нетижаяр

Ученикар патал юкъван школадин лезги ч1алан программадин **хусивилин (личностдин) нетижаяр** язва:

1) лезги ч1ал лезги халкъ патал мили культурадин девлетрикай сад тирдан гъавурда хьун, личностдин акьулдин, яратмишунин ва ахлакъдин ерияр хкажунин карда гьихьтин роль къугъвазват1а яир хьун, школада образование къачун патал адахъ авай метлебдикай хабар хьун;

2) эстетикадин жигъетдай лезги ч1алахъ авай къиметлувилер аннамишун, лезги ч1алав къадирлудаказ эгеч1ун, адал дамах авун; лезги ч1ал, милли культурадин вакъиа хъиз, дат1ана михъиз хуьн; рахунрин ч1ал мягъкемариз, ц1алц1амариз к1ан хьун.

3) рахадайла, фикирар ва гьиссер, словардин завпасдикай, грамматикадин такъатрикай менфят къачуна, ачухарун; рахунрал гуьзчивал тухун ва абуруз къимет гун.

Ученикар патал юкъван школада лезги ч1алан **метапредметдин нетижаяр** язва:

1) рахунин ч1алан вири жуьреяр чир хьун:

Яб акалун (аудирование) ва к1елун:

- рахунрин ва кхьинрин (коммуникатидин мураддин, текстерин темайрин, кьилин фикиррин ва артухан малуматрин) гъавурда хьун;
- жуьреба-жуьре стилринни жанрайрин текстер, к1елунин жуьреяр (жагъурунин, килигунин, таниш хьунин, аннамишунин) чир хьун;
- жуьреба-жуьре стилринни жанрайрин текстерин гъавурда, яб гудайла, дуьз акьун; дуьз къабулуни (аудированидин) жуьрейрикай (хкягъунин, танишвал гунин, тамамвилини) хабар хьун;
- жуьреба-жуьре чешнейрай герек малуматар къачуз хьун – газетрай, журналрай, к1елуниз талукь компакт-дискрай ва Интернетдай;
- * жуьреба-жуьре типрин типрин словаррикай азаддиз менфят хкудиз хьун, справочный литературадал ва электрондин чарарал амал авун.
- тайин тир темадиз талукь материалар хкягъиз ва къайдада тваз хьун; масадан куьмек галачиз малуматар жагъуриз хьун; к1елдайла ва яд акалдайла чир жезвай малуматрин тамамвал, битаввал хуьз хьун;
- мана-метлебдин, ишлемишнавай ч1алан такъатрин жигъетдай сад садав гекъигиз хьун.

Рахун ва кхьин:

- Вилик квай к1елунин к1валахдин мурадар (кьилдин ва саналди тир) тайинариз, гьерекатрин галай-галайвал хуьз хьун, къазанмишнавай агалкъунриз сивин ва кхьинрин жавабар гуз хьун;
- Яб акалнавай я туш к1елнавай текстиниз ц1ийивал гун (план, пересказ (жуван гафаралди ахъай хьувун), конспект, аннотация);
- Сивин ва кхьинрин текстерин жуьреба-жуьрвилер, ч1алан стилрин

ва жанрайрин типар туьк1уьриз хьун;

- Жуван сивин ва кхьинрин фикирар азаддиз, дуьзгуьндиз арадиз гьиз хьун, текст арадал гьизвай нормайрал (логикадал, галай-галайвилел, алакьалувилел, темадихъ галаз кьунал амал авун ва мсб.);

- * К1елнавайдаз, ван хьанвайдаз, акунвайдаз, гьерекатрин ва делилрин гьакьикьивал хвена, кьимет гуз хьун;

- Монологдин жуьреяр (хабардин, шикил ч1угунин, веревирд авунин; монологар сад садахъ галаз кьадайвал хьун) ва диалогдин (этикетдин, хабар кьунин, кьастунин, фикирар эвезунин ва мсб.);

- Рахунра литературный ч1алан орфоэпиядин, лексикадин, грамматикадин, стилистикадин нормайрал амал авун; кхьинра орфографиядинни пунктуациядин истемишунар-кьайдаяр хуьз хьун;

- Рахунра, рахунин этикадин нормаяр хвена, иштираквал ийиз алакьун; рахунра гьилерин, чинин лишанар ишлемишиз хьун;

- К1елунин к1валахда ва гьар йикьан рахунрин тежрибада жуван рахунрал гуьзчивал тухуз хьун; манадин ва туьк1уьр хьунин жигьетдай жуван рахунриз кьимет гуз чир хьун;

- * Рахунрикай грамматикадин гьалат1ар хкудиз хьун; хсуси текстер хьсанарун ва редактировать ийиз алакьун;

- Жуван таяр-туьшерин вилик гьвеч1и малуматар гваз, доклад, реферат к1елиз экьеч1из хьун; метлеблу темайрай жув гьахъ тирди субутариз, гьуьжетариз чир хьун;

2) кьазанмишнавай чирвилер, алакьунар ва вердишвилер уьмуьрда ишлемишиз хьун; к1елунин маса предметар чирдайла, хайи ч1алан такьатрикай менфят кьачун; кьазанмишнавай чирвилер, алакьунар ва вердишвилер предметдин арада (межпредметдин) дережада аваз кардик кутун.

3) маса инсанрихъ галаз рахадайла, са гыхьтин ятлани месэла санал тамамардайла, гьуьжетра иштаракдайла, лазим тир темаяр веревид ийидайла коммуникативвили алакълувал хуьн; вири дуьшуьшра (формальный ва формальный тушир, межличноствили ва межкультурнивили) милли культурадин рахунрин михьивал хуьн.

Лезги члалан программадик юкьван школа куьтягъзавай ученикриз чир хьана кланзавай **предметдин нетижааяр** язва:

1) члалан карчи (деловой) функцийрикай, лезги халкъдин милли члал хабар хьун; члаланни халкъдин культурадин, инсандинни обществодин арада авай сих алакъяар чир хьун;

2) гуманитарный илимрин системада лезги члала къазвай чка, ада къазвай роль гыхьтинди ятла къатлуз хьун;

3) лезги члалакай авай илимрин чирвилерин дибдиз гьахьун; адан дережайринни уьлчмейрин алакълувал гьиссиз хьун;

4) лингвистикадин бинеяр чир авун: лингвистика ва адан кьилин разделар; члал ва рахун, рахунрин жуьреяр, сивин ва кхьинрин рахунар; монолог, диалог ва абурун жуьреяр; рахунин авай гьал; рахунин члал, илимдин, публицистикадин, официально-деловой стиль, художественный литературадин члал хьиз; члалан жуьреяр (хабардин, ахьагьун, шикил члугун, веревирд авун); текст, текстерин жуьреяр; члалан кьилин уьлчмеяр, рахунра абурун лишанар ва къетленвилер ишлемишун;

5) лезги члалан лексикадин ва фразеологиядин стилистикадин кьилин ресурсрикай-девлетрикай, лезги литературадин кьилин къайдайрикай (нормайрикай) (орфоэпиядикай, лексикадикай, грамматикадикай, орфографиядикай, пунктуациядикай) хабар хьун, сивин ва кхьинрин рахунар туйклуьрдайла, жуван тежрибада рахунин этикетдин къайдайрал амал авун;

6) гафуниз жуьреба-жуьре хилерай (фонетикадин, морфологиядин, гаф арадиз атунин, лексикадин, морфологиядин) кьимет гун, алакълу

ибарадиз ва предложенидиз синтаксисдин кьимет гун, текстинин кьилин лишанриз ва туьклуьр хьуниз гзаф кьадардин аспектдин кьимет гун, ч1алан жуьреяр, кьетленвилер, такьатар тайинарун;

7) жуван хсуси рахунин тежрибада лексикадин ва грамматикадин синонимар ишлемишун, коммуникативдинни-эстетикадин мумкинвилерин гъавурда хьун;

8) Художественный литературадин текстер к1еладайла, рахунра эстетикадин терефдиз кьимет гуз алакьун.

3. «Лезги ч1ал» предметдин кьилин мана-метлеб

Алакьалу рекьерин (коммуникативнивилин) чирвилер (компетенция)

Ч1ал ва рахунар. Сивин ва кхьинрин, диалогдин ва монологдин ч1ал.

Рахунрин алакьайрин хилер. Ч1алан функциональный жуьреяр (рахунрин ч1ал, функциональный стилар: илимдин, литературадинни искусстводин, публицистикадин, официально-деловой, художественный литературадин ч1ал), абурун кьетленвилер. Ч1алан алакьайрин гьалар.

Кьилин жанраяр илимдин (*отзыв, реферат, рахун (выступление), доклад, макьала, рецензия*), публицистикадин (*рахун (выступлений), макьала, интервью, очерк*), официально-деловой (*реплика, доверенность, арза, резюме*) стилар, рахунин (*гьикая, сугьбет, гьуьжет*) ч1ал. Рахунрин культура. Рахунин культурадин уьчмеяр (критерияр).

Текст рахунрин к1валахдин продукт хьиз. Текстерин жуьреяр: ахьагьун, шикил ч1угун, веревирд авун. Текстинин туьклуьр хьун. Текстери гузвай малуматрал к1валахдай кьилин жуьреяр: *план, конспект, аннотация*. Текстиниз, темадиз килигна, кьимет гун, адан мана туьклуьр хьун, ч1алан функциональный жуьрейрал бинеламиш хьана тайинарун.

Рахунин ч1алан кьилин вири хилер чир хьун: яб акалун

(аудирование), рахун, клелун, кхьин.

Сивин ва кхьинрин члал сад хьиз къабулун, гьиссун. Яшайишдинни культурадин, къанажагъдинни эстетикадин, клвалин ва клелунин уьмуьрдикай клелунин темайрихъ галаз къадайвал монологарни диалогар яратмишиз хьун.

Клелунин жуьреяр-къайдаяр чир хьун (ганиш хьунин, чир авунин, килигунин), учебникрин ва маса чешмейрин, Интернетдикни кваз, гъавурда аваз эгечлиз хьун.

Яб акалнавай, я туш клелнавай текстериз (галай-галайвал, куьруь, хкягъай) баянар гуз хьун. Жуьреба-жуьре сочиненияр кхьиз хьун; жуьреба-жуьре стилрин ва жанрайрин текстер яратмишиз хьун: тезисар, конспектар, отзывать, рецензияр, аннотацияр; кагъаз, расписка, доверенность, арза (заявление).

Члалан илимдин чирвилер

Члалакай умуми малуматар.

Члалан тариф ва адан везифаяр, къетленвилер. Лезги члалакай умуми малуматар. Лезги члал девлетлу авунин шартлар ва рекьер. Кавказдин ва Дагъустандин члаларин арада лезги члалан чка. Лезги члалан тарих. Лезги члалан нугъатар: куьре, къуба, ахцегъ. Члала абурун чка.

Лезги члалан словарар. Абурукай менфят къачун.

Лезги члалакай илим ва адан кьилин разделар. Лезги члал илимдалди ахтармишунин тарихдай ва лезги члалан винел клвалах авур алимрикай малуматар.

Члалан система

Фонетика. Графика.

Фонетика ва графика. Члалан сесерин кьилин алатар: члалан сесер,

слог, ударенике, интонация.

Ачух сесер ва гьарфар. Ачух сесерин кьет1енвилер.

Ачух тушир сесер ва гьарфар. Ачух тушир сесерин жуьреяр. Зайиф ва гужлу ачух тушир сесер.

Бязи гьарфарин (в, е, й, и, ь, ъ, я) кьет1ен везифаяр.

Слог. Ударение. Гафарин паяр маса ц1арц1из акьудун.

Лезги литературный ч1алан орфоэпиядин кьилин нормаяр.

Графикадихъ ва орфографиядихъ галаз фонетикадин алакьаяр.

Гафар ва предложенияр дуьз акьудун ва интонациядалди лугьун. Орфоэпиядин ва интонациядин нормаяр фикирда кьуна, жуван ва масадан речдиз кьимет гун.

Тежрибада фонетикадай кьачур чирвилер ва алакьунар дуьз кхьин.

Гафар арадиз атун. Орфография

Гафар арадиз атунин кьайдаяр.

Туйк1уьр хьанвай ва туйк1уьр тахьанвай гафар. Гафунин диб ва эхир. Гафунин мана квай паяр: дувул, префикс, суффикс, инфикс.

Тежрибада гафар арадиз атун разделдай кьачур чирвилер ва алакьунар дуьз кхьин ва ишлемишун.

Лексика ва фразеология

Гаф ва адан мана-метлеб. Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куйчуьрмишнавай манаяр.

Омонимар. Синонимар. Антонимар.

Тарихдин жигьетдай лезги ч1алан гафарин кьатар.

Вири халкьдин лексика. Пешекарвилин ва нугьатрин гафар. Маса ч1аларай (араб, фарс, азербайжан, урус) кьабулнавай гафар. Алай девирда лезги ч1аланни урус ч1алан рафтарвилер.

Мягькем ибараяр ва фразеология. Фразеологизмаяр; абурун мана-метлеб

ва ишлемишун. Мисалар ва миск1алар, мягкем ибараяр ч1ала ишлемишун.

Жуван ва чарадан ч1алаз к1имет гуз алакьун.

Морфология

Ч1алан паяр, абурун кьет1енвилер, везифаяр ва пай хьун.

Существительное: мана-метлеб, морфологиядиз талукь лишанар ва предложенида дибдин везифаяр. Хас ва умуми существительнияр, абур кхьинин кьайдаяр. Существительныйрин кьадар. Существительнияр падежриз дегиш хьун. дибдин падежар. Чкадин падежар (секинвилин, кьакъатунин, арачивилин). Актив падеждин эхирдиз килигна существительнияр падежриз дегиш хьунин жуьреяр. Существительнияр теквилин кьадарда ва гзафвилин кьадарда падежриз дегиш хьун.

Прилагательное (мана-метлеб). Прилагательнидин морфологиядиз талукь лишанар ва предложенида адан везифаяр. Дерезалу (еридин) ва дерезасуз (талукьвилин) прилагательнияр. Прилагательнияр кьадарриз ва падежриз дегиш хьун.

Числительное ва адан морфологиядиз талукь лишанар, синтаксисдиз талукь везифаяр. Числительныйрин жуьреяр: кьадардин, паюнин, дробдин, кьайдадин. Кьурулушдиз килигна кьадардин числительныйрин жуьреяр: простойбур, сложныяр, составнояр. Числительнияр кьадарриз ва падежриз дегиш хьун.

Т1варц1иэвез: мана-метлеб. Т1варц1иэвезрин морфологиядиз талукь лишанар ва предложенида тамамардай везифаяр. Т1варц1иэвезрин разрядар, ксарин, элкьведай, кьалурдай, суалдин, тайинвилин, тайинсузвилин, инкарвилин. Т1варц1иэвезар кьадарриз ва падежриз дегиш хьун.

Глагол (мана-метлеб), морфологиядиз талукь лишанар, предложенида адан везифаяр. Кечмиш жери ва кечмиш тежер глаголар. глаголдин наклоненияр: хабардин, суалдин, буйругьдин, шарт1унин, кьаншарвилин, гимандин. Глагол вахтариз дегиш хьун. Гилан вахт. Кьвезмай вахт. Алатай (акьалт1ай алатай, фад

алатай, давамлу алатай) вахт. Глаголдин инкарвилин формаяр. Глаголдин кьетлен формаяр: масдар, причастие, деепричастие. Масдар (глаголдин асул ва т1варц1ин форма): мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар, предложенида тамамарзавай везифаяр. Масдар, кьадарриз ва падежриз дегиш хьун.

Причастидин мана-метлеб, кьетленвилер. Гилан, алатай ва кьеземай вахтарин причастияр. Причастидин жуьреяр. Причастияр дегиш хьун.

Деепричастие: мана-метлеб, кьетленвилер, предложенида кьилин везифаяр. Кардин тегьердин ва вахтунин деепричастияр.

Наречие (мана-метлеб). Наречидин кьетленвилер, предложенида адан везифаяр. Мана-метлебдиз килигна наречийрин жуьреяр: кардин тегьердин, вахтунин, чкадин, кьадардин ва дережадин, себебдин.

Кьуллугъчи ч1алан паяр. Послелогар ва предложенида абурун везифаяр. Послелогар ишлемишдай падежар. Союзар. Мана-метлебдиз ва кьурулушдиз килигнасоюзрин жуьреяр. К1усар: мана-метлеб, предложенида тамамарзавай везифаяр. Манадин жигьетдай к1усарин жуьреяр: суалдин, гужлу ийидай, гекьигунин, тестикьар ва инкар ийидай, кьалурунин.

Междометияр. Мана-метлебдиз килигна междометийрин жуьреяр. Тежрибада морфологиядай кьачур чирвилер ва алакьунар дуьз ишлемишиз ва кхьиз чир хьун.

Синтаксис

Синтаксисдикай умуми малуматар. Синтаксисдин кьилин уьлчмеяр: ибара, предложение.

Ибардин тариф ва кьетленвилер. Ибарайрин жуьреяр (кьурулушдиз килигна). Ибарада гафарин арада авай алакьяр. Табийвилин алакьядин жуьреяр: дуьзгуьнвилер, падеждин ва я сая (манадин) алакьяр.

Предложение. Предложенидин членар: сказуемое, подлежащее, дополнение, определение, обстоятельство. Предложенидин жуьреяр: простой предложение ва сложный предложение.

Сказуемидин жуьреяр. Подлежащидин падежар. Дополненидин жуьреяр (дуьз ва кирс дополненияр). Приложение.

Са составдин предложение ва адан жуьреяр: подлежащее тежер предложение, т1варц1ин предложение.

Са жинсинин членар. Са жинсинин тир ва тушир определенияр. Са жинсинин членар умумиламишдай гафар. Са жинсинин членар квай предложенийра пунктуациядин лишанар.

Масдардин, причастидин, деепричастидин оборотар ва абур чара ийидай дуьшуьшар.

Обращение. Аралух гафар.

Сложный предложение. Сложный предложенидин жуьреяр, алакъаламишдай такъатар.

Сложносочиненный предложение. Союзар квачир сложносочиненный предложеняр ва абур пунктуациядин лишанар. Союзар квай сложносочиненный предложенияр.

Сложноподчиненный предложение ва адан паяр (къилинди ва табий). Табий предложенидин жуьреяр: изъяснительный, определенидин ва обстоятельстводин. Къвед ва я са шумуд табий табий предложение квай сложноподчиненный предложенияр ва абур пунктуацидин лишанар.

Дуьз ва кирс речь. Дуьз ва кирс речь квай предложенийра интонация ва пунктуациядин лишанар. Цитатаяр.

Дуьз кхьин: орфография ва пунктуация

Инкарвилин префиксар дуьз кхьин. Сложный ва составной глаголар дуьз кхьин. Существительныйрин падежрин эхирар дуьз кхьин.

Сложный ва составной числительнияр дуьз кхьин. Сложный наречияр дуьз кхьин.

Глаголдин вахтарин формаляр, наклоненияр дуьз ишлемишиз ва кхьиз чир хьун.

Прилагательнийрин, причастийрин гзафвилин къадарда – **бур** -дилаь гуьгьуьниз **у** хуьн.

Обращенидиз ва дуьз речдиз талукь пунктуациядин лишанар эцигун.

Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар.

Са жинсинин членар, аралух гафар, къвед лагьай дережадин членар, оборотар (масдардин, причастидин, деепричастидин) пунктуациядин лишанралди чара авун.

Сложносочиненный предложенидин паярин, сложноподчиненный предложенида къилин ва табий предложенийрин арада запятой эцигун.

Союзар квачир сложный предложенида пунктуациядин лишанар эцигун.

Культуроведческий компетенция

Ч1ала лезги халкъдин меденият ва тарих къалурун.

Лезги ч1алан этикет.

Фольклордай, художественный литературадай, тарихдин текстерай милли медениятди (культурадин) манадин гафар ачухарун; словаррин куьмекдалди гафарин манайрин гъавурда тун.

4. К1елунин предмет гуьзлемишзавай нетижаляр

Ч1ал ва рахун

Школа акъалт1арзавайдаз чир хьана к1анда:

- * монологдин жуьреяр ишлемишиз (ачухарунин, шикил ч1угунин, веревирдерин; монологдин чаравилер сад-садав агудиз) гьар жуьредин рахунра.
- * вири дуьшуьшра, рахунра (к1валин, къецин) диалогдин жуьреяр ишлемишиз;

- * рахунрин вири дуьшуьшра ч1алан нормайрал амал ийиз;
- * сивин рахунра монологдинни диалогдин чешнейриз кьимет гуз, ч1алан коммуникативнивилини дережа ахтармишиз, ч1алан такьатар дуьз ишлемишнавани авунвачни чириз;
- * рахунра коммуникативный кимивилерин вилик пад къаз.

Школа акьалт1арзавайдахъ мумкинвал жеда:

- * аудиториядин вилик экъеч1на гъвеч1и доклад к1елдай; проект, реферат дуьздал акъуддай, жуван фикир хуьдай;
- * месэлайриз уртахдиз, санал кьимет гунра иштиракдай, жуван фикир делилралди суфутардай, ам гьахъ тирди тестикъардай;
- * коммуникативный мумкинвилер дуьздал акъудиз ва абуруз лазим тир баянар гуз.

Рахунар авун. Яб акалун

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- Аудиторованидин жуьреяр (аудиотекстинин гъавурда тамамдиз акъаз, кьилин метлеб аннамишиз, малуматда герек тир дегишвилер тваз) чириз; аудиотекстинин метлеб, коммуникативнивили истемишзавайвал, масадал сивин рахунралди агакъариз.

Школа акьалт1арзавайдахъ мумкинвал жеда:

- * Публицистикадин текстинин малуматдин аквазвай ва таквазвай (текстина чуйнуьх хъанвай) манадин, (иник СМИ-ни акатзава) гъавурда гъатдай, рахунра адаз кьимет ва баян гудай.

К1елун

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- * к1елнавай текстериз (к1елунин, илимдин, публицистикадин, художественный литературадин жанрайри) кьимет гуз, абур, дуьшуьш хъайи чкайрал, рахунра

ишелмишиз гьак1ни изложение кхьиз (гегьенш, хкягъай, галай-галайдиз), план, тезис хьизни (сивин ва рахунин жуьреда);

* таниш хьунин, ахтармишунин, тамашунин к1елунин жуьреяр, коммуникативный задачайри истемишзавайвал, уьмуьрда ишлемишиз;

* схематичнидаказ агакьнавай малумат галай-галайвал алакьалу текстиниз элкьуьриз;

* к1елунин ктабар, справочникар ва маса малуматрин чешмеяр, гьатта СМИ-дин ва Интернетдин такьатрин к1валахда гьавурда аваз ишлемишиз;

* са талукь темадай материал хкягъиз ва ам кьайдада тваз, хкягьнавай малуматдиз, коммуникативный задачайрал бинеламиш хьана, кьимет гуз.

Школа акьалтзавайдахь мумкинвал жеда:

* к1елнавай жуьреба-жуьре функцийринни стилрин ва жанрайрин текстера авай аквазвай ва таквазвай (текстина чьунуьх хьанвай) малуматриз кьимет гудай, абур веревирдай;

* жуьреба-жуьре чешмейрай (к1елунинни илимдин, СМИ-дин ва гьак1ни электронный текстерай) важиблу месэладиз талукь малумат жагьурдай, адаз хсуси кьимет гудай ва ам гьялдай рехь кьалурдай.

Рахун

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

* жуьреба-жуьре темайрай (кьимет гунин, кьурулушдинни культурадин, ахлакьдинни эдебдин, яшайишдинни к1елунин) рахунрин монологарни диалогар тешкилиз;

* к1елунин уртах к1валахдин мурад, план, вуч ят1а кьет1ендиз тайинариз, к1валахдин паяр дуьзгуьндиз чара ийиз;

Жуьреба-жуьре чешмейрай герек тир малумат жагъуриз, ам къайдада тваз, тайин темадин материал аннамишна, рахунрин к1алубда аваз масадал агакъариз;

- рахунин практикада орфоэпиядин, лексикадин, грамматикадин нормайрал, - алай аямдин лезги литературный ч1ала истемишзавайвал, - амал ийиз; стилистикадин жигъетдай, лексикадин, фразеологиядинва рахунин этикадин къайдаяр, дуьзгуьндиз ишлемишиз.

Школа акъалт1арзавайдахъ мумкинвал жеда:

- * жуьреба-жуьре типринни жанрайрин рахунрин монологарни диалогар(чирзавай к1елунин материалрин бинедаллаз) туьк1уьрдай;
- * аудиториядин вилик доклад к1елдай; анал проект, реферат хуьдай;
- * рахунрин хъсан-писвилер туп1алай ийидай, абуруз тамам къимет гудай.

Кхьинар

Школа акъалт1арзавайдаз чир жеда:

- * кхьинрин монологар, вични коммуникативный терефрихъай – яшайишдинни культурадин, ахлакъдинни эдебиятдин, яшайишдинни к1елунин темайрай сочиненияр, гыкаяяр, тезисар, кагъазар, отзывар, репликаяр, распискаяр, доверенностар, арзаяр туьк1уьриз;
- * ван хъайи ва я туш к1елнавай текстинин мана (гегъеншдиз куьруьз, хкъягна) ачухариз, тезисдин, пландин к1алубда аваз;
- * кхьинрин практикада алай аямдин лезги литераьурный ч1ала истемишзавайвал, лексикадин, грамматикадин, орфографиядин ва пунктуациядин къайдайрал амал ийиз; лексикани фразеология, стилистикадин жигъетдай, гъавурда аваз ишлемишиз.

Школа акъалт1арзавайдахъ мумкинвал жеда:

- * рецензияр, рефератар кхьидай;

* аннотацияр, тезисар, конспектар туьк1уьрдай;

*негижадин гаф, карчи (деловой) чарар, малуматар теснифдай, ишлемишнавай ч1алан такьатриз килигна.

Текст

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- Жуьреба-жуьре стилрин, жанрайрин, рахунрин типрин текстериз, мана-метлеб, туьк1уьр хьун, текстинивай ийизвай истемишунар фикирда кьуна, кьимет ва характеристика гуз;
- текстини гузвай малуматдин винел к1валахиз, адан мана (регьят, четин) пландиз, тезисдиз, схемадиз, таблицадиз элкьуьриз;
- жуьреба-жуьре стилрин, жанрайрин текстер, саявал хвена, арадал гьиз ва редактировать ийиз.

Школа акьалтзавайдахь мумкинвал жеда:

- рахунрин ва кхьинрин жкьредин к1елунинни илимдин текстер туьк1уьрдай, вични текстинивай ийизвай истемишунрал, ишлемишзавай ч1алан такьатрал амал авун.

Ч1алан везифайрин жуьреяр

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- рахунинни илимдин, публицистикадинни кар-к1валахдин, жудожественный литературадин текстер, практикадин чирвилералди чара ийиз;
- текстер жанрайрин жигьетдай чара ийиз, ахтармишиз;
- жуьреба-жуьре стилрин, жанрайрин сивин ва кхьинрин текстер туьк1уьриз;
- жуван ва масабурун рахунриз, коммуникативный истемишунрал ва ч1алан дуьзвилел бинеламиш хьана, кьимет гуз;
- нукьсанар хкудиз, текст редактировать ийиз;

- к1елунинни илимдин темадай, таяр-туьшерикай ибарат тир аудиториядин вилик, гъвеч1и малуматар, докладар гваз экъеч1из.

Школа акъалтзавайдахъ мумкинвал жеда:

- рахунрин, илимдин, публицистикадин, кар-к1валахдин, художественный литературадин текстер чара ийидай, абуруз къимет гудай, вични ишлемишнавай лексикадин, морфологиядин ва синтаксисдин такъатрал бинеламиш хъана;

- жуьреба-жуьре стилринни жанрайрин текстер туьк1уьрдай, к1елунинни илимдин темайриз талукъ гъуьжетра иштиракдай; нетижадин гаф, карчи чар, официальный стилда аваз, малумат яратмишдай; рахун гъазурдай, публицистикадин стилда аваз, малуматдин чар, сочинение-веревирд кхьидай; рахунра-луьк1уьнра, гъуьжетра иштиракдай, вични рахунин рахунин ч1алан нормаяр хвена; к1вализ-къаз, тарихдиз талукъ гъикаяяр, дуствилин чарар кхьидай;

- рахунин чешнейриз, коммуникативный задачайри истемишзавайвал, - композиция, аргументар, туьк1уьр хъун, - фикирда къуна къимет гудай;

- таяр-туьшерин аудиториядин вилик машгъулатвилин, инанмишвилин ихтилат гваз экъеч1дай.

Ч1алакай умуми малуматар

Школа акъалт1арзавайдаз чир жеда:

- лезги ч1алан везифа гъихьтинди ят1а, ам вилик финиз гъихьтин таъсир ийизват1а;

- литературадинни ч1алан нугъатрин, пешекарвилин ч1аларин арада гъихьтин тафават ават1а, абуруз къимет гун;

- ч1ал гуьрчег ва ва къуватлу ийизвай такъатар аннамишиз.

Школа акъалт1арзавайдахъ мумкинвал жеда:

- т1вар-ван авай лингвистри лезги ч1ал вилик финик кутунвай пай чирдай.

Фонетика ва орфоэпия. Графика

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- гафуниз фонетикадин жигьетдай кьимет гуз;
- алай аямдин лезги ч1алан орфоэпиядин кьайдаяр хуыз;
- орфоэриядин словаррай, справочникрай герек малуматар кьачуз; абур жуьреба-жуьре к1валахра ишлемишиз.

Школа акьалт1арзавайдахь мумкинвал жеда:

- фонетикадин дибдин маналу такьатар аквадай;
  - гьикаятдинни шииратдин текстер ат1уз-ат1уз ванн алаз к1елдай;
  - орфоэриядин словаррай, справочникрай лазим малуматар жагьуриз;
- абур жуьреба-жуьре к1валахра ишлемишиз.

Морфемика ва гафар арадал атун

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- манадин жигьетдай гафар морфемайриз пайиз, гаф арадал атуниз грамматикадин бинедаллаз кьимет гуз;
- ахтармишнавай гаф арадал атунар кьат1уз хьун;
- гаф арадал гьизвай жуьтер ва гафарин гьалкьяяр тук1уьриз ва абуруз кьимет гуз;
- морфемадай, гаф арадал атунай авай кьат1унар ва чирвилер кхьинин практикада ишлемишиз, гьак1ни гафариз грамматикадинни лексикадин жигьетдай кьимет гуз.

Школа акьалт1арзавайдахь мумкинвал жеда:

- гаф арадал гьизвай гьалкьяйриз кьимет гудай, са дувулдин гафарин мана

ва кьурулуш тайинардай;

- художественный ч1ала гафар арадал гызвай дибдин маналу такьатар аквадай, абуруз кьимет гудай;
- морфемайрин, гафар арадал атунин, гаф кхьиниз, лексикадин метлебдиз баян гудайла, этимологиядин справочникдикай менфят кьачудай.

Лексика ва фразеология

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- гафуниз ва адан манадиз лексикадин анализ гуз, абур гьи группадик (са манадин ва гзаф манайрин) акатзават1а тайинариз, гафунин дуьз ва куьчуьрмишнавай манаяр фикирда аваз; гаф гьи лексикадик, - активный я туш пассивный, - акатзават1а чириз, ам ишлемишзавай чка ва стилистикадин ранг фикирда аваз;

- гафар тематикадин группайриз пайиз;
- гафариз синонимар, антонимар хкягъиз;
- фразеологиядин оборотар чир хьун;
- рахунра ва кхьинра лексикадин нормаяр хуьз;
- рахунра тикрар хьунар тахьун патал, текстина предложенийрин алакьа квахь тавун патал, лексикадин синонимар ишлемишиз;
- лексикадин жуьреба-жуьре словаррикай (баянрин, синонимрин, антонимрин, фразеологийрин ва мсб.) менфят кьачуз, чир хьанвай малумат жуьреба-жуьре к1валахра ишлемишиз.

Школа акьалт1арзавайдахь мумкинвал жеда:

- лексикадин ва грамматикадин жигьетдай гафунин метлебдин арада вуч тафават ават1а чирдай;
- омонимрин жуьреба-жуьрвал кьат1удай;

- жуван ва масадан рахунриз, гаф дуъз, вичин чкадал ишлемишун фикирда кьуна, кьимет гудай;
- лексикадин жуъреба-жуъре словаррай (баянрин, синонимрин, антонимрин, кьеце чӀаларин, фразеологиядин ва мсб.) лазим тир малумат жагъурдай; и малумат жуъреба-жуъре кӀвалахра ишлемишдай.

Морфология

Школа акьалтӀарзавайдаз чир жеда:

- маналу ва куьмекчи чӀалан кьатӀуниз хьун;
- гаф чӀалан гьи паюнин акатзаватӀа тайинариз;
- гафарин жуъреяр чӀалан жуъреба-жуъре паяра, алай аямдин лезни чӀалан нормаяр хвена, ишлемишиз;
- жуъреба-жуъре анализ-кьимет гудайла, морфологиядай авай чирвилер ва алакьунар практикада ишлемишиз.

Школа акьалтӀарзавайдахъ мумкинвал жеда:

- морфологиядин синонимрин такьатар ахтармишдай;
- грамматикадин омонимар чара ийидай;
- публицистикадин ва художественный чӀала морфологиядин маналу такьатар жагъурдай ва адаз кьимет гудай; илимдин ва официальный стилрин текстера ишлемишзавай морфологиядин такьатрин кьетӀенвилериз кьимет гудай;
- словаррай чарасуз малуматар жагъурдай, и малумат жуъреба-жуъре кӀвалахра ишлемишдай.

Синтаксис

Школа акьалтӀарзавайдаз чир жеда:

- синтаксисдин кьилин уьлчмеяр (ибара вапредложение) ва абурун жуъреяр тайинариз;

- кьурулуш ва мана фикирда кьуна, ибарединни предложенийрин жуьреба-жуьрвилиз кьимет гуз;
- синтаксисдин уьлчмеяр (единицаяр), алай аямдин лезги ч1алан нормайрин бинедаллаз, ишлемишиз;
- синтаксисдай авай чирвилер ва алакьунар дуьз кхьинин практика ишлемишиз.

Школа акьалт1арзавайдахь мумкинвал жеда:

- синтаксисдик акатзавай синонимрин такьатриз кьимет гудай;
- публицистикадин ва художественный ч1ала синтаксисдин кьилин такьатар кьат1удай ва абуроз кьимет гудай; илимдин ва официальный текстера ишлемишзавай синтаксисдин кьурулушрин кьет1енвилериз баян гудай.

Дуьз кхьин: орфография ва пунктуация

Школа акьалт1арзавайдаз чир жеда:

- кхьинра орфографиядинни пунктуациядин нормайрал амал ийиз;
- рахунин ва кхьинин жуьреда (графикадин лишанрин куьмекдалди) баян гуз;
- орфографиядин ва пунктуациядин гьалат1ар жагьуриз ва абур туьк1уьр хьийиз;
- орфографиядин словаррай, справочникрай герек малуматар жагьуриз, абур кхьинра ишлемишиз.

Школа акьалт1арзавайдахь мумкинвал жеда:

- рахунра-кхьинра орфографияди ва пунктуацияди гьихьтин кьет1ен роль кьугьвазват1а, кьалурдай;
- орфографиядин словаррай, справочникрай герек тир малумат жагьурдай; и малумат кхьинра ва рахунра ишлемишдай.

Ч1ал ва культура

Школа акъалт1арзавайдаз чир жеда:

* чпик милли культурнивилдин компонентрин метлеб квай ч1алан уьлчмеяр (единицаяр) халкъдин сивин яратмишунрай, художественный литературадинни тарихдин текстерай жагъуриз;

* ч1ала уьлкведин тарих ва культура чир хьуниз еке таъсирзавайди тестикъарзавай чешнеяр гъиз;

* школада ва уьмуьрда лезги ч1алан рахунин ва кхьинрин этикетдин къайдайрал амал ийиз;

Школа акъалт1арзавайдахъ мумкинвал жеда:

- кьилдин мисалралди ч1ал, культура, халкъ ва ч1алан сагъибар - са рик1, са са ч1ал тирди тестикъардай;

- лезги ч1алан рахунинни кхьинин этикет Дагъустандин, Урусатдин ва дуьньядин маса халкъарин этикетдив гекъигдай.

6. К1елунин к1валахда кьилин жуьреяр тайинардай тематикадин планирование

№	Предметдин мана-метлеб	К1елунин к1валахдин кылин жуьреяр
	Ч1ал ва ч1алан алакъя	<p>Инсандин уьмуьрда ч1алан чка.</p> <p>Сивин ва кхьинрин рахунирин кылин кьет1енвилер чир хьун.</p> <p>Монологдин кылин жуьреяр (хабардин, шикил лугьунин, фикирар лугьунин; гьар жуьрейрикай арадиз атанвай монолог) ва диалог чир хьун.</p> <p>Сивин ва кхьинрин чешнейриз кьимет гун; абур мурад-метлеб, рахунин шарт1ар чеб-чпив гекъигун.</p> <p>Рахазвайдан делилриз ва иурад-метлебдиз характеристика гун.</p> <p>Диалогдин ва монологдин рахунрин чешнеяр чеб-чпив гекъигун.</p>
II	Рахунрин к1валах	<p>Рахунрин к1валахдин кылин жуьрейрикай ва абурун кьет1енвилерикай чирвилер хьун.</p> <p>Акунин ва ван хьунин жуьредин текстинин кылин ва алава малуматрин гъавурдик кваз хьун.</p> <p>Гьар жуьредин яб акалунин (аудирование) жуьреяр (хкягьунин, таниш хьунин, кыляй-кылиз), к1елунин жуьреяр (жагьурунин, килигунин, таниш хьунин, чирунин) чир хьун, учебникдихъ галаз</p>

		<p>к1валахдай къайдаяр ва маса малуматрин</p> <p>гъавурдик кваз хьун.</p> <p>К1елай ва яб акалай текстинин мана гъавурда гъатдайвал галай-галайвал сивин (устный) къайдада агакъарун.</p> <p>Ван хъайи ва я к1елай текстерин мана-метлеб (галай-галайвал, куьрелди, хкъягъунин) изложение, тезисар, конспектар яз кхьин.</p> <p>Къенин юкбуз важиблу к1елунин: яшайишдин, ахлакъдинни этикадин, социално-культурадин темайрай диалогдин ва монологдин сивинни кхьинрин рахунар арадал гъун.</p>
Ш	Текст	<p>Текстинин лишанар чир хуьн.</p> <p>Тектинин тема, къилин мана-метлеб, текстинин туьк1уьр хьун. Текст частариз паюн. Текстинин микротема чара авун. Текст абзацриз паюн.</p> <p>Текст тешкил хьунин жигъетдай лексикадин, морфологиядин ва синтаксисдин такъатар.</p> <p>Абзацдин композициядин элементар ва текст санал чирун (сифте кьил, юкъ, эхир кьил). Текстинай абзацар чара ийиз, мана-метлебдиз килигна абзацрин сергъатар тайинариз. Текст</p>

		<p>мана-метлебдин, ч1алан жигъетдай, к1елай материалдихъ галаз алакъалу яз дуъзар, хъсанар хъувун. Текст, адан къурулуш, разбор ийиз, текстина авай ч1ал гуърчегардай такъатар къалуриз. Истемишунар фикирда къуна текст редактировать авун ва туьк1уьрун.</p>
IV	<p>Ч1алан жуьреяр</p>	<p>Рахунрин ч1алан къет1енвилер чара авун: художественный литературадин ч1ал ва стилар. Кхъена ва хуралай тайин темадай жуван фикирар лугъун. Жуван фикирар лугъун патал делилар к1ват1ун. Рахунра ва кхьинра к1ват1навай материалдикай менфят къачун. Ч1алан жуьреба-жуьре такъатар ишлемишна, жуван фикир галай-галайвал ва делилламишна лугъун ва кхьин. Жуьреба-жуьре стилриз талукъ текстер анализ авун, абурун къет1енвилер аннамишун. Текст туьк1уьр хьунин нормаяр (логикадин, галай-галайвал, сад-садахъ галаз къадайвал) вилив хуьн. Коммуникативный истемишунриз ва ч1алан нормайриз килигна, къадайвал жуван ва масадан рахунриз къимет гун. Жуван таяр-туьшерин ва аудиториядин вилик ганвай темадай доклад, малумат</p>

		<p>ва реферат гваз экъечлун ва иштиракун. Макъаладин тезисар ва конспект туьклуьрун. Арза, автобиография кхьиз чирун.</p>
V	Члалакай умуми малуматар	<p>Халкъдин уьмуьрда лезги члалан метлеб. Лезги члал девлетлу авунин рекьер ва шартлар. Кавказдин ва Дагъустандин члаларин арада лезги члалан чка. Лезги члалан тарих. Лезги члал илимдалди ахтармишунин тарихдай ва лезги члалан винел клвалах авур алимрикай малуматар.</p>
VI	Фонетика ва графика	<p>Фонетикадин кылин мана чир хьун. Ачух ва ачух тушир сесер, зайф ва гужлу ачух тушир сесер чир хьун. Лабиал сесер квай гафар дуьз клелун. Бязи гьарфарин къетлен везифаяр тайинариз алакьун. Ударение алай слог тайинариз чир хьун. Гафар слогриз пайиз, гафунин къатл са цларцлйй маса цларцлиз акьудиз чир хьун.</p> <p>Гаф фонетикадин разбор авун: гафарин къурулушда сесер чара авун, гьарфарин къадар, ачух ва ачух тушир сесер, слогрин къадар, ударение алай чка тайинариз чир хьун. Поэзиядин ва прозадин текстер эсер ийидайвал клелун. Лезги члалан ударенидин принципрал амал авун.</p>

		<p>Жуван ва масадан рахунриз къимет гун ва анализ авун. Жуван рахунар дуъзар хъувун (корректировать авун).</p> <p>Лезги ч1алан орфографиядин словарь ишлемишиз чир хъун.</p>
	Графика	<p>Инсаният вилик финин тарихда ч1алан метлеб аннамишиз чирун. Гафара гъарфар ва сесер сад-садав гекъигиз ва анализ ийиз чирун.</p> <p>Словаррай ва энциклопедийрай герек тир малуматар жагъурдайла алфавитдин чирвилер ишлемишун.</p>
	Морфемика ва гафар арадиз атун	<p>Морфемикадин ва гафар арадиз атунин къилин манайрин гъавурдик кваз хъун. Гафунин маналу паяр: дувул, диб, эхир, суффикс, инфикс, префикс къат1униз хъун. Гафар арадиз атунин къайдаяр ва такъатар чир хъун. Туьк1уьр хъанвай ва туьк1уьр тахъанвай простой гафар къат1униз хъун. Гафарин дибра ачух сесер дуъз кхьин. Са дувулдин гафар жагъурун. Гафарин маналу паяр чара ийиз алакьун. Морфемикадай ва гафар арадиз атун (словообразованидай) чирвилер ва алакьунар кхьинра дуъз ишлемишун. Гафар арадиз атунин разбор авун.</p>

	<p>Лексика ва фразеология</p>	<p>Лексикадин ва фразеологиядин кьилин манайрин гъавурдик хьун. Ишлемишунин жигъетдай гафар разбор авун. Лексикадай чирвилерин дережа гегъеншарун. Гафунин мана-метлеб чир хьун. Са манадин ва гзаф манайрин гафар, дуьм-дуьз ва куьчуьрмишнавай манайрин гафар кьатлуз хьун.</p> <p>Омонимар, синонимар, антонимар чир хьун. Дуьм-дуьз ва куьчуьрмишнавай манайрин гафар; синонимрин, антонимрин, омонимрин жуьтер садав гекъигун.</p> <p>Художественный ва рахунрин ч1ала куьчуьрмишнавай манайра ишлемишнавай гафар; художественный, публицистика дин ва илимдин текстера синонимар, антонимар, «ц1ийивилин» ва куьгъне хьунин лишанар квай гафар (неологизмаяр, архаизмаяр, историзмаяр), нугъатдин гафар гуьзетун.</p> <p>Гафар группайриз паюн.</p> <p>Жуван рахунра синонимар ва антонимар ишлемишун.</p> <p>Словаррихъ (орфографиядин; лезги</p>
--	--------------------------------------	--

		<p>ч1аланни урус ч1алан, урус ч1аланни лезги ч1алан; синонимрин, омонимрин; фразеологиядин; нугъатрин гафарин ва мсб.) галаз таниш хьун ва абурукай менфят къачуз вердишарун ва алакьарун. Словаррай герек тир малуматар акъудун ва абур жуьреба-жуьре к1валахра ишлемишун. Ц1ийи, куьгъне, маса ч1аларай атанвай гафар тайинарунин винел тапшуругьар тамамарун.</p> <p>Мягькем ибарайрин (фразеологизмайрин) кьилин мана чир хьун.</p> <p>Мягькем ибараяр, абурун лишанар, къет1енвилер чир хьун. Манадин жигъетдай мягькем ибарайрин жуьреяр къат1униз хьун.</p> <p>Художественный текстинай къет1ен мана квай, ч1ал гуьрчегарун патал синонимар, антонимар, мягькем ибараяр, куьчуьрмишнавай манадин гафар, нугъатдин гафар ва мсб. гуьзетун.</p>
	<p>Морфология</p>	<p>Ч1алан паяр, абурун къет1енвилер, везифаяр чизваз хьун.</p> <p>Морфологиядин кьилин манаяр чир хьун.</p>

		<p>Мана квай (асул дибдин) ч1алан паяр; куьмекчи ч1алан паяр; кьет1ен жуьредин ч1алан паяр чир хьун.</p> <p>Гаф анализ авун ва характеристика гун (морфологиядин рекьяй разбор ийиз чир хьун).</p> <p>Хас ва умуми существительнияр, инсанриз вуж? ва амай вири зат1ариз гудай вуч? суалар, анжах теквилин кьадарда ишлемишзавай существительнияр, анжах гзафвилин кьадарда ишлемишзавай существительнияр чир хьун; мисалар гьун.</p> <p>Рахунра, кхьинра существительнияр-синонимар, омонимар, антонимар ишлемишун.</p> <p>Существительнийри предложенида тамамарзавай синтаксисдин везифаяр тайинарун. Грамматикадин, лексикадин ва орфоэпиядин нормайрихъ кьадайвал существительнияр ч1ала ишлемишун.</p> <p>Прилагательнидин мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар, предложенида адан везифаяр чир хьун.</p> <p>Морфологиядин рекьяй прилагательнияр разбор ийиз чир хьун.</p>
--	--	--

		<p>Прилагателнири предложенида тамамарзавай синтаксисдин везифаяр тайнариз.</p> <p>Предложенидин паяр сад-садахъ галаз къадайвал т1варц1иевезар ишлемишун.</p> <p>Глаголдин мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар, предложенида адан везифаяр чир хьун.</p> <p>Кечмиш жери, кечмиш тежер ва кечмиш жери-тежер глаголар чир хьун.</p> <p>Глаголдин наклоненияр, абур арадиз атун, везифаяр чир хьун. Глагол вахтариз дегиш хьун, ч1ала дуьз ишлемишун ва талукъ тир мисалар гьун.</p> <p>Глаголдин къет1ен формаяр; масдар, причастие, деепричастие. Масдардин (глаголдин асул ва т1варц1ин форма) манна-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар, предложенида тамамарзавай везифаяр чир хьун. Масдар къадарриз ва падежриз дегиш хьунин къайдаяр чир хьун.</p> <p>Причастидин мана-метлеб, къет1енвилер чир хьун. Гилан, алатай ва къевезмай вахтарин причастияр чир хьун. Причастидин жуьреяр, абур дегиш хьун.</p>
--	--	---

		<p>Деепричастидин мана-метлеб, кьетленвилер чир хьун. Предложенида кьилин везифаяр чир хьун. Кардин тегьердин ва вахтунин деепричастияр гуьзетун.</p> <p>Наречидин 41 мана-метлеб, кьетленвилер, предложенида адан везифаяр чир хьун. Мана-метлебдиз килигна наречийрин жуьреяр: кардин тегьердин, вахтунин, чкадин, къадаридин ва дережадин, себебдин чир хьун, талукь тир мисалар гьун. Послелогар ва предложенида адан везифаяр чир хьун. Послелогар ишлемишдай падежар чир хьун, талукь тир мисалар гьун.</p>
	<p>Синтаксис</p>	<p>Синтаксисдин кьилин уьлчмеяр чир хьун.</p> <p>Предложенида алакьалу ибараяр, алакьалу ибарайра кьилин ва табий гафар чара авун. Ибарадик квай табий гафунал дуьздаказ суал эцигун. Гафарин арада авай алакьадин жуьре тайинариз алакьун.</p> <p>Мана-метлебдин (хабардин, суалдин, буйругьдин, эвер гунин), лугьунин жигьетдай простой предложенийрин</p>

		<p>жуьреяр тайинарун ва тежрибада ишлемишун.</p> <p>Предложенидин кьилин членар (грамматикадин диб) жагьурун. Адетдин кьайда хвена, предложенияр туьк1уьрун. Рахунра, к1елзавай текстина манадин ударенидикай менфят кьачун.</p> <p>Текстина простой ва составной сказуемияр, абур кечмиш жери, кечмиш тежер ва кечмиш жери-тежер глаголрикай хьанвайла, подлежащидивай т1алабзавай падеж тайинарун. Жуьреба-жуьре сказуемияр, подлежащияр квай предложенияр туьк1уьрун ва абур анализ авун.</p> <p>Предложенияр разбор авун. Дополнение ва определение, дополнение ва обстоятельство са падежра авай дуьшуьшра суалдин куьмекдалди чара ийиз алакьун.</p> <p>Рахадайла, кхьидайла, са составдин предложенийрикай менфят кьачуз алакьун. Текстинай са составдин ва кьве составлин предложенияр жагьурун.</p> <p>Са жинсинин членар квай предложенияр эсерлувилелди, лазим</p>
--	--	---

		<p>интонациядалди к1елун. Са жинсинин членар тир ва я тушир дополненияр,определенияр, обстоятельствояр тайинарун. Художественный текстера са жинсинин членар квай предложенияр ишлемишдай жуьшуушар гузлемишун.</p> <p>Оборотар квай предложенияр тук1уьрун, дуьз к1елун ва разбор авун.</p> <p>Предложенидин членар тушир гафар интонациядалди чара ийиз алакьун. Текстера гьа са гафар гагь аралухбур яз, гагь предложенидин членар яз ишлемишдайди кьат1унун.</p> <p>Текстинай сложный предложенияр, абурун жуьреяр, алакьаламишнавай такьатар тайинарун.</p> <p>Союзар кваз ва квачиз сложносочиненный предложенияр тук1уьрун; текстина абур ачухарун; предложенияр разбор авун.</p> <p>Текстина союзар, союзвилин гафар ишлемишун, абурун везифаяр ачухарун, табий предложенийрин жуьреяр тайинарун.</p> <p>Сложноподчиненный предложенияр</p>
--	--	---

		<p>туьк1уьрун, абур разбор авун ва абурун схемаяр ч1угун.</p> <p>Союзар квачир сложный предложенияр туьк1уьрун, разбор авун, абурун паярин арада алакьяар тайинарун ва ачухарун.</p> <p>Текстина какахьай жуьредин сложный предложенияр тайинарун, абур разбор авун.</p> <p>Дуьз речь, диалог кваз текстер туьк1уьрун, абур эсерлувилелди к1елун ва автордин гафар интонациядалди чара ийиз алакьун.</p> <p>Дуьз речь кирс речдиз ва кирс речь дуьз речдиз элкьуьрун.</p>
	<p>Ч1алан культура</p>	<p>Литературный ч1алан лексикадиз, орфографиядиз, орфоэпиядиз, морфологиядиз, синтаксисдиз, стилистикадиз талукь нормаяр вилив хуьн.</p>
	<p>Орфография ва пунктуация</p>	<p>Орфографиядин ва пунктуациядин дибдин кьайдайрин гъавурдик хьун.</p> <p>Кхьинра орфографиядин ва пунктуациядин кьилин нормаяр вилив хуьн.</p> <p>Лезги ч1алан орфографиядин словарь ишлемишиз чир хьун.</p> <p>Предложенийра лазим чкайрал пунктуациядин лишанар дуьз эцигун.</p>

	<p>Ч1ал ва культура</p>	<p>Ч1ал чир хьуни тарих ва меденият чириз куьмек гун субутарзава, мисалар гьун.</p> <p>Абуруз лезги ч1алал дуьздаказ рахаз чирдай мумкинвилер гун.</p> <p>Лазим чкадал (школада, гьар йикъан уьмуьрда) ч1алан къайдаяр ишлемишиз чирзун.</p>
--	--------------------------------	--

Программадин мана

5 – класс

Ч1ал ва рахунар

Ч1ала ва инсан. Сивин ва кхьинрин рахунар.

Сифтегъан классра к1елайбур тикрарун

- I. Существительный, прилагательный къадарризни падежриз дегиш хьун ва абурун падежрин эхирар дуьз кхьин. Глагол ва адан дибдин формаяр. Маналу ва куьмекчи глаголар.

Синтаксис ва пунктуация

Алакьалу ибараяр (словосочетанияр). Ибарайра къилин ва табий гафар. Предложение. Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругьдин. Эвер гунин предложение. Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар. Предложениядин къилин членар: сказуемое ва подлежащее (умуми малумат). Предложениядин къвед лагъай дережадин членар: дополнение, определение, обстоятельство. Гегьенш ва гегьенш тушир предложенияр. Са жинсинин членар квай предложенияр. Предложенияда са жинсинин членрин арада **ва, -ни, амма**

союзар. Са жинсинин членар квай предложенида эциндай пунктуациядин лишанар. Са жинсинин членар умумиламишдай гафар ва абуруз талукъ пунктуациядин лишанар: тире, кьве точка (танишарун). Обращение ва предложенида ам чара авун. дуъз ва кирс речъ. Дуъз речъ автордин гафарилай вилик ва кьулухъ ишлемишун ва ам чара ийидай лишанар. Диалог.

Фонетика ва графика

Фонетика ва графика. Ч1алан сесер. Ачух сесер ва гьарфар. Ачух тушир сесер ва гьарфар. Ачух тушир сесерин дибдин жуъреяр. Зайиф ва гужлу ачух тушир сесер. Алфавит. Бязи гьарфарин (**в, е, й, н, ь, ь.я**) кьет1ен везифаяр. Слог. Ударение. Гафарин паяр масса ц1арц1из акьудун.

Лексика

Гаф ва адан мана-метлеб. Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва кучьурмишнавай манаяр. Омонимар. Синонимар. Антонимар. Тарихдин жигьетдай лезги ч1алан гафарин кьатар.

Гафар арадиз атун ва орфография

Тук1уър хьанвай ва тук1уър тахьанвай гафар. Гафунин диб ва эхир. Гафунин мана квай паяр: дувул, префикс, суффикс, инфикс. Инкарвилин префиксар дуъз кхьин.

Морфология ва орфография

Ч1алан паяр, абурун кьет1енвилер, везифаяр ва пай хьун.

Существительное

Существительнидин мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар ва предложенида дибдин везифаяр. Хас ва умуми существительнияр, абур кхьинин кьайдаяр. Инсанриз гудай **вуж?** ва амай вири зат1ариз гудай **вуч?** суалар. Существительнийрин кьадар. Существительнияр дибдин падежриз дегиш хьун (тикрарун).

Глагол

Глаголдин 47мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар ва предложенида адан везифаяр. Кечмиш жери ва кечмиш тежер глаголар. Везифайриз килигна глаголдин жуьреяр: маналу ва куьмекчи глаголар. Куьмекчи глаголрин жуьреяр: тамам ва тамамсуз, алакьачи глаголар. Кьурулушдиз килигна глаголдин жуьреяр: простой, сложный, составной.

Йисан кьене к1елай материалар тикрарун.

VI – класс

Лезги ч1алакай умуми малуматар.

Инсанрин уьмуьрда ч1алан роль ва везифаяр.

V – классда к1елай материалар тикрарун.

Синтаксис ва пунктуация, фонетика ва графика, лексика, гафар арадиз атун ва орфография, существительное ва глагол тикрарун.

Лексика ва фразеология.

Вири халкьдин лексика. Пешекаррин ва нугьатрин гафар. Маса ч1аларай (араб, фарс, азербайжан, урус) кьачунвай гафар. Алай девирда лезги ч1аланни

урус ч1алан рафтарвилер. Куьгьне ва ц1ийи гафар. Мягькем ибараяр ва фразеология.

Гафар арадиз атун ва орфография.

Гафар арадиз атунин 48типар ва кьайдаяр. Сая ва сложный гафар. Орфография. Гафарин дибра ачух сесер дуьз кхьин. Гафарин дибра ачух тушир сесер дуьз кхьин. Сложный гафар дуьз кхьин.

Морфология ва орфография

Существительное

Существительное тикрарун. Существительный падежриз дегиш хьун. Дибдин падежар (тикрарун). Чкадин падежар (секинвиллин, кьакьатунин, арачивиллин). Актив падеждин эхирдиз килигна существительный падежриз дегиш хьунин жуьреяр. Теквиллин кьадарда существительный падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. Гзафвиллин кьадарда существительный падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. Существительный арадиз атун.

Прилагательное

Прилагательныйрин мана-метлеб, морфологиядиз талукь лишанар, предложенида адан везифаяр. Прилагательныйрин жуьреяр. Прилагательный падежриз дегиш хьун. Прилагательный дуьз кхьин. Прилагательный арадиз атун.

Числительное

Числительныйрин мана-метлеб, морфологиядиз талукь лишанар ва синтаксисдиз талукь дибдин везифаяр. Мана-метлебдиз килигна числительныйрин жуьреяр; кьадардин, паюнин, дробдин, кьайдадин. Кьурулушдиз килигна кьадардин числительныйрин жуьреяр: простойбур, сложнаяр, составнаяр. Кьайдадин, паюнин ва дробдин числительный. Числительный кьадарриз, падежриз дегиш хьун ва дуьз кхьин.

Т1варц1иевез

Т1варц1иевезрин мана-метлеб, морфологиядиз талукь лишанар ва

предложенида тамамардай дибдин везифаяр. Т1варц1иевезрин разрядар. Ксарин т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Элкъведай т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Къалурдай т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Суалдин т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Тайинвилин т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Тайинсузвилин т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Инкарвилин т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Т1варц1иевезар кхьинин къайдаяр.

Глагол

Кечмиш жери ва кечмиш тежер глаголар (тикрарун). Глаголдин наклоненияр: хабардин, суалдин, буйругъдин, шарт1унин, къаншарвилин ва гимандин (умуми малумат). Хабардин наклонение: мана-метлеб, вахтариз дегиш хьун. Глаголдин вахтар: гилан, къвезмай, алатай (акъалт1ай алатай, фад алатай, давамлу алатай). Глаголдин инкарвилин формаяр. Глаголдин вахтарин формаяр дуъз кхьин.

Йисан къене к1елай материалар тикрарун.

Ч1алакай илимдин разделар. Синтаксис. Орфография. Пунктуация. Гафар арадиз атун. Лексика ва фразеология. Морфология тикрарун.

VII – класс

V – VII классра к1елай материалар тикрарун.

Морфология ва орфография

Глагол

Глаголдин наклоненияр. Хабардин наклонение: 49мана-метлеб ва вахтариз дегиш хьун (тикрарун). Суалдин наклонение: мана-метлеб, арадиз атун. Буйругъдин наклонение: 49мана-метлеб, арадиз атун ва ксариз дегиш хьун. Буйругъдин 49наклоненидин къадагъадин форма. Буйругъдин наклоненидин глаголар дуъз кхьин. Шарт1унин наклонение: 49мана-метлеб, арадиз атун. Къаршивилин наклонение: 49анна-метлеб, арадиз атун. Гимандин наклонение:

мана-метлеб, арадиз атун. Глаголдин кьетлен формаяр: масдар, причастие, деепричастие.

Масдар

Масдар (глаголдин асул ва я т1вац1ин форма): мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар, предложенида адан везифаяр. Масдар дегиш хьун ва дуыз кхьин.

Причастие

Причастие: мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар ва предложенида кылин везифаяр. Гилан, алаатай, къвезмай (гьамишан) вахтарин причастияр. Причастидин жуьреяр. Причастияр дегиш хьун ва дуыз кхьин.

Деепричастие

Деепричастие: мана-метлеб, морфологиядиз талукъ кьетленвал ва предложенида кылин везифаяр. Кардин тегьердин ва вахтунин деепричастияр. Кардин тегьердин деепричастияр арадиз атун.

Наречие

Наречидие: мана-метлеб, морфологиядиз талукъ кьетленвал, предложенида адан везифа. Наречидин жуьреяр: кардин тегьердин, вахтунин, чкадин, кьадардин ва дережадин, себебдин. Наречияр арадиз атун. Маса ч1алан паяринни наречийрин алакьяар. Наречияр кхьидай кьайдаяр.

Кьуллугъчи ч1алан паяр

Послелогар

Текстина послелогар ва абуруз синонимар масса ч1алан паяр тир гафаривай чара ийиз хьун.

Жуьреба-жуьре глаголрихъ галлаз послелогар дуыз ишлемишун.

Союзар

Союзар. Предложенида абурун везифаяр. Союзрин жуьреяр; галк1урунин ва табийвилин. Союзар кхьинин кьайдаяр.

Междометияр

Междометияр: мана-метлеб ва жуьреяр. Междометияр кхьидай ва абур авай предложенида пунктуациядин лишанар эцигдай къайдаяр.

Йисан къене к1елай материал тикрарун

V – VII классра к1елай материалар тикрарун.

VIII – класс

VII лагъай классда к1елай материалар тикрарун

Синтаксисдикай умуми малуматар ва адан къилин уьлчмеяр (ибара ва предложение). Ибарадин кьет1енвилер ва тариф. Къурулушдиз килигна ибарайрин асул жуьреяр. Ибарадик квай гафарин синтаксисдиз килигна ибарайрин асул жуьреяр. Ибарадик квай гафарин синтаксисдиз талукъ алакъаяр. Табийвилин алакъадин жуьреяр: дуьзгуьнвилин, падеждин ва сая (манадин) алакъаяр.

Предложение

Предложенидин мана-метлеб. Предложенидин членар: сказуемое,

подлежащее, дополнение, определение, обстоятельство. Предложенидин жуьреяр: простой предложение ва сложный предложение. Простой предложенидин жуьреяр (тикрарун). Предложенида гафарин кьайда. Манадин ударение.

Къве составдин (кьилин къве член квай) простой предложение

Предложенидин кьилин членар

Предложенидин кьилин членар: сказуемое ва подлежащее. Сказуемое: мана-метлеб, жуьреяр (простой ва составной). Простой сказуемое ва ам жедай гафар. Составной сказуемое: глаголдин составной, т1варц1ин составной сказуемияр ва абурун кьурулуш (ч1алан паярин жигьетдай). Подлежащее: мана-метлеб: ам жедай падежар. Сказуемидизни подлежащидиз кьилин членар лугьунин себеб (абуру предложенидин диб яратмишун).

Предложенидин къвед лагьай дережадин членар

Предложенидин къвед лагьай дережадин членар: дополнение, определение ва обстоятельство. Дополнение: мана-метлеб, жуьреяр (дуьз ва кирс дополненияр). Определение: мана-метлеб ва жуьреяр (адетдин ва приложение). Приложение ва адаз талукь пунктуациядин лишанар. Обстоятельство: мана-метлеб, жуьреяр (кардин тегьердин, мураддин, себебдин, чкадин, вахтунин). Предложенида обстоятельствояр чара авун.

Са составдин предложенияр

Са составдин (кьилин са член квай ва анжах гьадаз талукь гафар квай) предложенияр: 52мана-метлеб. Жуьреяр. Подлежащее тежер предложение. Т1варц1ин предложение.

Тамам ва тамам тушир предложенияр

Тамам ва тамам тушир предложенияр

Са жинсинин членар квай предложенияр

Са жинсинин членар: мана-метлеб, алакьаламишдай такьатар

(галк1урунин, паюнин, къаршивилин союза рва интонация). Са жинсинин тир ва тушир определенияр. Са жинсинин членар ва умумиламишдай гафар квай предложенияр. Са жинсинин членар квай предложенийра пунктуациядин лишанар (запятой, кьве точка, тире).

Оборотар квай предложенияр

Масдардин оборот ва ам чара ийидай дуьшуьшар. Причастидин оборот ва ам чара ийидай дуьшуьшар. Деепричастидин оборот ва ам чара ийидай дуьшуьшар.

Предложенидин членар тушир гафар.

Предложенидин членар тушир гафар: обращение ва аралух гафар. Обращение: мана-метлеб, ам жедай ч1алан паяр. Предложенида обращениияр чара ийидай пунктуациядин лишанар. Аралух гафар ва аралух предложенияр. Предложенида абур чара ийидай пунктуациядин лишанар.

Йисан къене к1елай материалар тикрарун.

8 – классда к1елай материалар тикрарун.

IX – класс

VII – VIII к1елай материалар тикрарун

VIII лагъай классда к1елай метериалар тикрарун.

Сложный предложение

Сложный предложение: мана-метлеб, жуьреяр, алакъаламишдай такъатар (союзар, интонация, глаголдин формаляр, союзвилин гафар).

Сложносочиненный предложение

Сложносочиненный предложенидикай умуми малумат. Союзар квачир сложносочиненный предложенияр ва абур пунктуациядин лишанар. Союзар (галк1урунин, паюнин, къаршивилин) квай сложносочиненный предложенияр ва

абура пунктуациядин лишанар.

Сложноподчиненный предложение

Сложноподчиненный предложение: мана-метлеб, паяр (кьилинди ва табийди). Кьилин предложение ва ам тайинардай саягьар. Табий предложение ва адан жуьреяр: изъяснительный, определенидин, обстоятельстводин. Изъяснительный (ачухардай ва я баян гудуй) табий предложение: мана-метлеб, алакьаламишдай такьатар, пунктуациядин лишанар ва сложный предложенида адан чка. Определенидин табий предложенида: мана-метлеб алакьаламишдай такьатар, пунктуациядин лишанар ва сложный предложенида адан чка. Обстоятельстводин табий предложенийрикай умуми малумат. Мана-метлебдиз, алакьаламишзавай такьатриз килигна обстоятельстводин табий предложенийрин жуьреяр: кардин тегьердин, мураддин, себебдин, вахтунин, нетижадин, шартлуни, кьаршивилин, гекьигунин ва дережадин табий предложенияр. Сложный предложенийра абурун чка ва пунктуациядин лишанар. Кьвед ва я са шумуд табий предложение квай сложноподчиненный предложенияр ва абура пунктуациядин лишанар.

Союзар квачир сложный предложенияр

Союзар квачир сложный предложенийрин паярин алакьяр ва талукьвилер. Союзар квачир сложный предложенийра пунктуациядин лишанар (запятой, точкани запятой, кьве точка, тире).

Какахьай жуьредин сложный предложенияр

Какахьай жуьредин сложный предложенийрикай умуми малумат. И предложенийрин паярин арада галкьлурунин ва табийвили алакья ва пунктуациядин лишанар.

Дуьз ва кирс речь

Дуъз ва кирс речрикай умуми малумат. Дуъз речъ ва автордин гафарин чка. Дуъз ва кирс речъ квай предложенийра пунктуация ва пунктуациядин лишанар. Дуъз речъ кирс речдиз элкъуьрунин къайдаяр. Цитатаяр ва абур кхьинра чара авун.

Стилистика ва ч1алан культура

Стиль ва стилистика: 55мана-метлеб, стилрин жуьреяр. Рахунрин стиль. Илимдин стиль. Литеретурадинни искусстводин стиль.

Официальный стиль. Стилдин кьетленвилер ва такьатар. Стилистикадин истемишунар. Ч1алан культура: умуми малумат, литературный ч1алан лексикадиз, орфографиядиз, морфологиядиз, синтаксисдиз, стилистикадиз талукъ нормаяр вилив хуьн.

Вилик квай классра к1елай материалар тикрарун

V - IX– классра к1елай материалар тикрарун.

7. Тематикадин планирование

V – класс

(Вири – 68 сят, гьафтеда 2 сят)

(12 сят – ч1ал гегьеншарун, 4 сят – диктант)

№/№	Тема	Мана	С. кь.	К1елунин к1валахдин характеристика
1	Ч1ал ва рахунар.	Ч1ал ва инсан. Кхьинрин ва сивин рахунар. Ч1ал ва рахунар. Ч1ал инсанрин арада алакьадин важиблу алат я. Ч1/Г. «Гатун каникулар» темадай куьруь сочинение кхьин.	1+1	Ч1ал инсанрин обществада туьретмиш хьун, инсанрин арада вилик фин, девлетлу хьун.

2	Сифтегъан классра к1елайбур тикраун	<p>Существительный, прилагательный, кьадарризни падежриз дегиш хьун ва абурун падежрин эхирар дуьз кхьин. Глагол ва адан дибдин формаяр. Маналу ва куьмекчи глаголар.</p> <p>К.К1. Грамматикадин тапшуругъар кваз контрольный диктант.</p>	3	<p>Существительный падежриз дегишарун. Прилагательный ва абурун падежрин эхирар дуьз кхьин. Текстинай глаголар жагъурун. Маналу ва куьмекчи глаголар чара авун ва дуьз кхьин. Маналу ва куьмекчи глаголар кваз предложенияр туьк1уьрун ва дуьз кхьин.</p> <p>Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.</p>
3	Синтаксис ва пунктуация. Ч1алан культура	<p>Алакьалу ибараяр (словосочетания).</p> <p>Ибарайра кьилин ва табий гафар. Предложение. Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругъдин. Эвер гунин предложение.</p> <p>Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар. Предложениядин кьилин членар: сказуемое ва подлежащее (умуми малумат). Предложениядин кьвед лагъай дережадин членар: дополнение, определение, обстоятельство. Гегьенш ва гегьенш тушир предложенияр. Са жинсинин членар квай предложенияр.</p> <p>Предложенияда са жинсинин членрин арада ва, -ни, амма союзар. Са жинсинин членар квай предложенияда эцигдай пунктуациядин лишанар. Са жинсинин членар</p>	14+3	<p>Синтаксисдин кьилин манадин гъавурдик кваз хьун.</p> <p>Предложенияр алакьалу ибарайриз чара авун; гафарикай ибараяр жедайвал таяр жагъурун; ибарайра кьилин ва табий гафар жагъурун; предложенидин сергъатар тайинарун.</p> <p>Хабардин, суалдин, буйругъдин, эвер гунин предложенияр, са жинсинин членар, обращения, дуьз ва кирс речь квай предложенияр туьк1уьрун, абур эсерлувилелди к1елиз алакьун. Предложенийрай кьилин ва кьвед лагъай дережадин членар жагъурун. Гегьенш ва гегьенш тушир предложенияр текстерай жагъурун.</p> <p>Предложенийрай са жинсинин членар жагъурун ва абур дуьз кхьин. Предложенийра лазим чкайрал пунктуациядин лишанар эцигун.</p> <p>Предложенияр синтаксисдин жигъетдай разбор авун. Простой ва сложный предложенияр туьк1уьрун. Обращенидиз ва дуьз речдиз талукь пунктуациядин лишанар эцигун.са жинсинин членар квай предложенияда пунктуациядин лишанар эцигун. Кьве паюникай</p>

		<p>умумиламишдай гафар ва абуруз талукь пунктуациядин лишанар: тире, кьве точка (танишарун). Обращение ва предложенида ам чара авун. Дуьз ва кирс речь. Дуьз речь автордин гафарилай вилик ва кьулухь ишлемишун ва ам чара ийидай лишанар. Диалог.</p> <p>Ч1/Г. <i>Шикилар ч1угунин ва жуван фикирар лугьунин гьикая-сочинение кхьин.</i></p> <p>К.К1. Грамматикадин тапшуругьар кваз контрольный диктант.</p>		<p>ибарат сложный предложенида запятой эцигун.</p> <p>Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.</p>
4	Фонетика ва графика. Ч1алан культура.	<p>Фонетика ва графика. Ч1алан сесер. Ачух сесер ва гьарфар. Ачух тушир сесер ва гьарфар. Ачух тушир сесерин дибдин жуьреяр. Зайиф ва гужлу ачух тушир сесер. Алфавит. Бязи гьарфарин (в, е, й, н, ь, ь, я) кьет1ен везифаяр. Слог. Ударение. Гафарин паяр маса ц1арц1из акьудун.</p> <p>Ч1/Г. <i>Художникдин шикилдай куьруь сочинение кхьин.</i></p>	10+2	<p>Фонетикадин кьилин манадин гьавурдик хьун. Ачух ва ачух тушир сесер чара авун. Зайиф ва гужлу ачух тушир сесер, лабиал сесер квай гафар дуьз к1елун. Бязи гьарфарин кьет1ен везифаяр тайинариз алакьун. Ударение алай слог тайинариз чир хьун. Гафунин кьат1 маса ц1арц1из дуьз акьудун. Лезги ч1алан орфографиядин словарь ишлемишиз чир хьун.</p>
5	Лексика. Ч1алан культура.	<p>Гаф ва адан мана-метлеб. Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куьчуьрмишнавай манаяр. Омонимар. Синонимар. Антонимар. Тарихдин жигьетдай лезги ч1алан гафарин кьатар.</p>	6+1	<p>Лезги ч1алан жуьреба-жуьре словаррихь галаз таниш хьун, абурукай менфят кьачун, гафарин манаяр тайинариз алакьун. Куьчуьрмишнавай манада ишлемишнавай ибараяр чиз хьун. Омонимрин ва синонимрин жергеяр жагьуриз хьун. Предложенийрай</p>

		<p>Ч1/Г. <i>Ганвай темадай галай-галайвал изложение кхьин.</i></p> <p>К.К1. Грамматикадин тапшуругъар кваз контрольный диктант.</p>		<p>антонимар жагъурун ва абур жуьт-жуьт кхьиз хьун.</p> <p>Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.</p>
6	<p>Гафар арадиз атуна ва орфография . Ч1алан культура.</p>	<p>Туьк1уьр хьанвай ва туьк1уьр тахьанвай гафар. Гафунин диб ва эхир. Гафунин мана квай паяр: дувул, префикс, суффикс, инфикс. Инкарвиллин префиксар дуьз кхьин.</p> <p>Ч1/Г. <i>Тайин са вакъиадикай тамам сочинение туьк1уьрун. Жуван фикирар лугьун.</i></p>	5+1	<p>Гаф арадиз атунин ва туьк1уьр хьунин рекъай разбор авун. Туьк1уьр хьанвай гафар дуьз кхьин. Гафарай дувул, префикс, суффикс, инфикс чара авун. Глаголрихь инарвиллин префиксар гилигна дуьз кхьин. Гафунин составдин таблица ч1угун.</p>
7	<p>Морфология ва орфография Ч1алан культура.</p>	<p>Ч1алан паяр, абурун кьет1енвилер, везифаяр ва пай хьун.</p>	14	<p>Морфологиядин кьилин манадин гъавурдик кваз хьун. Маналу ва куьмекчи ч1алан паяр чир хьун. Ч1алан паяр чир хьун. Существительное ва глагол чиз хьун.</p>
8	<p>Существительное.</p>	<p>Существительнидин мана -метлеб, морфологиядиз талукь лишанар ва предложенида дибдин везифаяр. Хас ва умуми существительния, абур кхьинин кьайдаяр. Инсанриз гудай вуж? ва амай вири зат1ариз гудай вуч? суалар. Существительнийрин кьадар. Существительния дибдин падежриз дегиш хьун (тикрарун).</p> <p>Ч1/Г. <i>Ганвай темадай изложение кхьин.</i></p>	7+2	<p>Рахунра, кхьинра существительнийрикай синонимрикай менфят кьачун. Хас ва умуми существительния чара ийиз хьун ва абур дуьз кхьин. Гзафвиллин кьадарда существительнийрин эхирар дуьз ишлемишун. Дибдин падежар чир хьун. Существительния дибдин падежриз дегишарун ва дуьз кхьин.</p>

9	Глагол.	<p>Глаголдин 59мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар ва предложенида адан везифаяр. Кечмиш жери ва кечмиш тежер глаголар. Везифайриз килигна глаголдин жуьреяр: маналу ва куьмекчи глаголар. Куьмекчи глаголрин жуьреяр: тамам ва тамамсуз, алакъачи глаголар. Къурулушдиз килигна глаголдин жуьреяр: простой, сложный, составной.</p> <p>Ч1/Г. <i>Жуван фикирар дугьунин гьикая сочение кхьин.</i></p>	7+2	<p>Текстинай жуьреба-жуьре глаголар жагъурун, абурун лишанар, везифаяр, туьк1уьр хьун тайинарун. Сложный ва составной глаголар дуьз кхьин. Сложный ва туьк1уьр хьанвай глаголар дуьз кхьинин винел тапшуругъар тамамарун. Рахунра, кхьинра глаголрикай-синонимрикай менфят къачун.</p>
10	Йисан къене к1елайбур тикрарун.	<p>Йисан къене к1елай материалар тикрарун.</p> <p>К.К1. Грамматикадин тапшуругъар кваз контрольный диктант.</p>	3	<p>Синтаксис ва пунктуация, фонетика ва графика, лексика, гафар арадиз атун ва адан орфография, морфология ва орфография тикрарун, тапшуругъар тамамарун. Гафар маналу паяриз чара авун ва дуьз кхьин. Существительнияр дибдин падежриз дегишарун ва абур дуьз кхьин. Текстина ч1алан (чирнавай) паяр. Пунктуациядин лишанар дуьз эцигун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.</p>

VI – класс

(Вири – 68 сят, гъафтеда 2 сят)

(12 сят – ч1ал гегьеншарун, 4 сят – диктант)

№/ №	Тема	Мана	С. къ.	К1елунин к1валахдин характеристика
1	Ч1ал. Рахунар.	Лезги ч1алакай умуми малуматар. <i>Ч1ал гегьеншарун. (Ч1Г) «Гатун каникулар»</i> темадай куьруь сочинение кхьин.	1+1	Инсанрин уьмуьрда ч1алан роль ва везифаяр. Лезги ч1алакай умуми малуматар гун. Шаирри, гафунин устадри лезги ч1алал гуьзел эсерар яратмишун. Лезги ч1алан тарихдикай. Ам хуьн, вилик тухун пак буржи тирдакай малумарун.
2	V – классда к1елайбур тикрарун.	Синтаксис ва пунктуация, фонетика ва графика, лексика, гафар	2+1	Синтаксис ва пунктуация, фонетика ва графика, лексика, гафар арадиз атун ва адан орфография,

	Текст.	<p>арадиз атун ва орфография, существительное ва глагол тикрарун.</p> <p>Текст ва адан кьетленвилер. Текстинин тема ва кьилин мана. Текстинин кьил. Текстина сифтегьан ва эхиримжи предложенияр.</p> <p>Текстинин кьилин лишанар. Текст ва ч1алан стилар. Официальный стиль.</p> <p><i>Ч1/Г. Тебиатдин шикил ч1угун квай текстинай изложение кхьин.</i></p> <p>(К.К1).Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.</p>		<p>морфология ва орфография тикрарун, тапшуругьар таммарун. Гафар маналу паяриз чара авун ва абур дуьз кхьин. Существительнир дибдин падежриз дегишарун ва абур дуьз кхьин. Текстина ч1алан (чирнавай) паяр тайинарун, пунктуациядин лишанар дуьз эцигун.</p> <p>Текстинин тема ва кьилин фикир тайинарун. А текстинин простой план туьк1уьрун. Жуьреба-жуьре текстерай тамам ва куьруь изложенияр кхьин.</p> <p>Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.</p>
3	Лексика. Ч1алан культура.	<p>Вири халкьдин лексика. Пешекаррин ва нугьатрин гафар. Маса ч1аларай (араб, фарс, азербайжан, урус) къачунвай гафар. Алай девирда лезги ч1аланни урус ч1алан рафтарвилер. Куьгьне ва ц1ийи гафар.</p> <p><i>Ч1/Г. «Хайи тебиатдиз галайвал ийин» темадай сочинение кхьин.</i></p>	3+1	<p>Ишлемишун жигьетдай гафар разбор авун. Словаррихь (орфографиядин; лезги ч1аланни урус ч1алан; урус ч1аланни лезги ч1алан; синонимрин; омонимрин; фразеологиядин; нугьатрин гафарин ва мсб.) галаз таниш хьун ва абурукай менфят къачуз вердишарун. Ц1ийи, куьгьне, маса ч1аларай атанвай гафар тайинарунин винел тапшуругьар.</p>

4	Фразеология. Ч1алан культура.	Мягкѐм ибараяр ва фразеология. <i>Ч1/Г. «Зи рик1 алай йисан вахт» темадай сочинение кхьин.</i>	3+1	Мягкѐм ибарайрин мана ачухарун. Мягкѐм ибараяр синоним тир гафаралди эвез ийиз вердишарун. Фразеологиядин словардихъ галаз танишарун ва адакай менфят къачуз вердишарун.
5	Гафар арадиз атун ва орфография. Ч1алан культура.	Гафар арадиз атунин типар ва къайдаяр. Сая ва сложный гафар. Орфография. Гафарин добра ачух сесер дуьз кхьин. Гафарин добра ачух тушир сесер дуьз кхьин. Сложный гафар дуьз кхьин. <i>Ч1/Г. Тебиатдин шикил ч1угуниз талукъ тамам изложение кхьин.</i> (К.К1).Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.	5+1	Добра ачух ва ачух тушир сесер дегиш жезвай гафар дуьз клелун ва кхьин. Жуьреба-жуьре дибрикай сложный гафар арадиз гъун. Суффикс –вал квай гафар дуьз кхьин. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
6	Морфология ва орфография. Ч1алан культура.	Существительное. Глагол.		Существительнидикай ва глаголдикай чирвилер артухарун.

6	Существительное	<p>Существительное тикрарун. Существительный падежриз дегиш хьун. Дибдин падежар (тикрарун). Чкадин падежар (секинвиллин, къакъатунин, арачивиллин). Актив падеждин эхирдиз килигна существительный падежриз дегиш хьунин жуьреяр. Теквиллин къадарда существительный дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. Гзафвиллин къадарда существительный дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. Существительный арадиз атун.</p> <p>Ч1/Г. «Заз зи хуьр вучиз кIанда?» <i>темадай сочинение кхьин.</i></p>	11+2	<p>Секинвиллин, къакъатунин, арачивиллин падежра существительный дуьз лугьун, кIелиз, кхьиз алакьун. Существительный дегиш хьунин жуьреяр тайинариз, дуьз кхьиз ва морфологиядин рекъай разбор ийиз чир хьун. Рахунра, кхьинра существительныйрикай-синонимрикай, омонимрикай, антонимрикай менфят къачун. Жуьреба-жуьре сложный существительный дуьз кхьин.</p>
7	Прилагательное	<p>Прилагательныйрин мана-метлеб, морфологиядиз талукь лишанар, предложенида адан везифаяр.</p>	4+1	<p>Рахунар, кхьинар мана-метлебдин рекъай деринбур, гуьрчегбур хьун патал синонимар, антонимар тир прилагательныйрикай кутугайди хкяна ишлемишиз, хийир къачуз</p>

		<p>Прилагателни рин жуьреяр. Прилагателни р дегиш хьун. Прилагателни р дуьз кхьин. Прилагателни р арадиз атун.</p> <p><i>Ч1/г. Ганвай темадай тамам изложение кхьин.</i></p> <p>(К.К1).Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.</p>		<p>алакъун. Морфологиядин рекьяй прилагателни р разбор ийиз чир хьун.</p> <p>Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун</p>
8	Числительное.	<p>Числительни рин мана-метлеб, морфологиядин талукь лишанар ва синтаксисдин талукь дибдин везифаяр. Мана-метлебдин килигна числительни рин жуьреяр; къадардин, паюнин, дробдин, къайдадин. Къурулушдин килигна къадардин числитель нийрин жуьреяр: простой бур, сложныяр, составнояр. Къайдадин, паюнин ва дробдин числительни р. Числительни р къадарриз, падежриз дегиш хьун ва дуьз кхьин.</p> <p><i>Ч1/г. Са тийин тир темадай тамам изложение кхьин.</i></p>	5+1	<p>Рахунра, кхьинра числительни р жуьреба-жуьре падежра аваз ишлемишун. Цифрайрин материал квай текстер келун. Тарихар дуьз кхьиз алакьун (месела: XX виш йис; 1992-йисан сад лагьай сентябрь ва мсб.). Морфологиядин рекьяй числительни р разбор авун.</p>
9	Т1варц1иевез.	<p>Т1варц1иевезрин мана-метлеб, морфологиядин талукь лишанар ва предложенида тамамар-</p>	10+2	<p>Текстера т1варц1иевезар дуьз ишлемишун, дуьз кхьин; рахунра дуьз ишлемишунин вердишвилер ахтармишун. Т1варц1иевезар разбор</p>

		<p>дай дибдин везифаяр. Т1варц1иевезрин разрядар. Ксарин т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Элкъведай т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Къалурдай т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Суалдин т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Тайинвили т1варц1и эвезар ва абур дегиш хьун. Тайинсузвили т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Инкарвили т1варц1иевезар ва абур дегиш хьун. Т1варц1иевезар кхьинин къайдаяр.</p> <p><i>Ч1/Г. Хкъагъай темай куьруь сочинение кхьин.</i></p>		ийиз чирун.
10	Глагол.	<p>Кечмиш жери ва кечмиш тежер глаголар (тикрарун). Глаголдин наклоненияр: хабардин, суалдин, буйругъдин, шарт1унин, къаншарвили ва гимандин (умуми малумат). Хабардин наклонение: мана-метлеб, вахтариз дегиш хьун. Глаголдин вахтар: гилан, къвезмай, алатай (акъалт1ай алатай, фад алатай, давамлу алатай). Глаголдин инкарвили формаяр. Глаголдин вахтарин формаяр дуьз кхьин.</p>	9+2	<p>Рахунра ва кхьинра глаголдин вахтарин жуьреяр дуьз ишлемишиз, са вахт маса вахтунал эвез ийиз алакьун. Вахтарин жуьреяр дуьз арадиз гьун. Глаголар морфологиядин рекъай разбор авун.</p>

		<i>Ч1/Г. «Эгер закай муаллим хъанайт1а ...» темадай сочинение кхьин.</i>		
11	V ва VI классра к1елай материалар тикрарун. Ч1алан культура.	Ч1алакай илимдин разделар. Синтаксис. Орфография. Пунктуация. Гафар арадиз атун. Лексика ва фразеология. Морфология тикрарун. (К.К1).Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.	3	Тапшуругъар тамамарун. Текстерай ч1алан паяр тайинарун ва абурун эхирар дуыз кхьин, пунктуациядин лишанар дуыз эцигун. Синтаксисдин ва морфологиядин разбор авун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун

VII – класс

(Вири – 68 сят, гъафтеда 2 сят)

(12 сят – ч1ал гегьеншарун, 4 сят – диктант)

№/ №	Тема	Мана	С. къ.	К1елунин к1валахдин характеристика
1.	Ч1ал ва рахунар	Инсанрин уьмуьрда лезги ч1алан роль ва везифаяр. <i>Ч1/Г. «3и гатун каникулар» темадай сочинение кхьин.</i>	1+1	Дидедин ч1алакай умуми малуматар. Халкьдин уьмуьрда ч1алан метлеб. Лезги ч1ал девлетлу авунин шарт1ар.

2.	V-VI классра 1елай материала р тикрарун.	Синтаксис ва пунктуация. Лексика ва фразеология. Морфология ва орфография. <i>Ч1/Г. Ганвай темадай изложение кхьин.</i>	3+1	Алатай классра чирай орфографиядин ва пунктуациядин правилояр чир хьун. Чирнавай темайриз талукь пунктограммаяр предложенийрай жагьурун ва абуруз баянар гун. Орфографиядин ва маса словаррикай менфят къачун.
3.	Морфологи я ва орфографи я. Ч1алан культура. Глагол	Глаголдин наклоненияр. Хабардин наклонение: мана-метлеб ва вахтариз дегиш хьун (тикрарун). Суалдин наклонение: мана-метлеб, арадиз атун. Буйругьдин наклонение: мана-метлеб, арадиз атун ва ксариз дегиш хьун. Буйругьдин наклоненидин къадагьадин форма. Буйругьдин наклонениидин глаго - лар дуьз кхьин. Шартлуни наклонение: мана-метлеб, арадиз атун. Къаршивилин наклонение: 67мана- метлеб, арадиз атун. Гимандин наклонение: мана-метлеб, арадиз атун. Глаголдин къетлен формаяр: масдар, причастие, деепричастие. <i>Ч1/Г. Ганвай темадай изложение кхьин.</i> (К.К1).Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.	16+2	Глаголдин вахтарин, ксарин формаяр дуьз арадиз гьиз, ишлемишиз ва дуьз кхьиз алакьун. Глаголрин дувулрин эхиримжи сес р тирла, 3-касдиз буйругьдин формада къве р кхьин. Рахунра, кхьинра глаголрикай- синонимрикай менфят къачун. Глаголар разбор авун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
4.	Масдар.	Масдар (глаголдин асул ва я т1вац1ин форма): мана-	3+1	Текстинай масдар жагьурун, адан везифаяр тайинарун ва кхьинин

		метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар, предложенида адан везифаяр. Масдар дегиш хьун ва дуьз кхьин. <i>Ч1/Г. «Чна школадин сала гьик1 к1валахнай» темадай тамам сочинение кхтин.</i>		къайдаяр ачухарун. Словарра глаголар гузвай къайда чир хьун.
5.	Причастие.	Причастие: мана-метлеб, морфологиядиз талукъ лишанар ва предложенида кьилин везифаяр. Гилан, алатай, къвезмай (гьамишан) вахтарин причастияр. Причастидин жуьреяр. Причастияр дегиш хьун ва дуьз кхьин. <i>Ч1/Г. Са тайин тир темадай изложение кхьин.</i> (К.К1).Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.	6+1	Причастияр предложенийривай чара ийиз алакьун. Гзафвилин къадарда абурун актив падеждин, адакай жезвай маса падежрин эхирра у кхьин. Причастияр разбор авун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
6.	Деепричастие.	Деепричастие: 68 мана-метлеб, морфологиядиз талукъ къетленвал ва предложенида кьилин везифаяр. Кардин тегьердин ва вахтуин деепричастияр. Кардин тегьердин деепричастияр арадиз атун. <i>Ч1/Г. К1елай эсердал бинелу яз гьуьжет алай темадай тамам сочинение кхьин.</i>	7+1	Текстина глаголдин акьалт1ай алатай вахтуин сад лагьай жуьре ва кардин тегьердин деепричастие тайинариз алакьун. Глаголин вахтунив гекьигна, деепричастие гьи вахтуинди ят1а тайинариз чир хьун. Деепричастияр жуьреба-жуьре терефрихьай разбор авун.
7.	Наречие.	Наречидие: мана-метлеб, морфологиядиз талукъ къетленвал, предложенида	7+2	Простой туьк1уьр хьанвай наречияр (ик1, ак1, гьак1, гьик1, ч1урук1а, гишила, къедалди, хьилияй ва мсб.)

		адан везифа. Наречидин жуьреяр: кардин тегьердин, вахтунин, чкадин, къадардин ва дережадин, себебдин. Наречияр арадиз атун. Маса ч1алан паяринни наречийрин алакъяар. Наречияр кхьидай къайдаяр. <i>Ч1/Г. Са тайин тир темадай изложение кхьин.</i> (К.К1). Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.		дуьз лугьун ва кхьин. Сложный наречияр (исятда, гьасятда, гиламаз, виликамаз, садлагъана, к1валба-к1вал ва мсб.) дуьз лугьун ва кхьин. Наречийрин куьмекдалди са вакъиадиз, кар-агъвалатдиз характеристика гуз алакъяун. Кхьинра, рахунра наречияр-синонимар, антонимар ишлемишун. Наречияр разбор авун. Аялрин чирвилер ва алакъяунар ахтармишун
8.	Къуллугъч и ч1алан паяр. Послелогар	Послелогар. Предложенида абурун везифаяр. Послелогар ишлемишдай падежар. Послелогар кхьинин къайдаяр.	3	Текстина послелогар ва абуруз синонимар маса ч1алан паяр тир гафаривай чара ийиз хьун. Жуьреба-жуьре глаголрихь галаз послелогар дуьз ишлемишун.
9.	Союзар	Союзар. Предложенида абурун везифаяр. Союзрин жуьреяр; галк1урунин ва табийвилин. Союзар кхьинин къайдаяр. <i>Ч1/Г. Ганвай сюжетдай сочинение– гьикая кхьин.</i>	3+1	Текстина союзрин везифа, чка, дуьз кхьинин саягъ тайинарун. Союзар квай текстина запятояр эцигдай ва эциг тийидай дуьшуьшар тайинариз алакъяун.
10.	К1усар	К1усар: мана-метлеб, предложенида абурун везифаяр. Мана-метлебдиз килигна к1усарин жуьреяр: суалдин, гужлу ийидай гекъигунин, тестикъар ва инкар ийидай, къалурунин. К1усар дуьз кхьин. <i>Ч1/Г. «3и дидедин</i>	3+1	К1усар квай текст дуьз к1елун. художественный эсерра абурун къетленвал тайинарун. Чеб къилдин предложенияр хьиз ишлемишиз жедай тестикъунин, инкарвилин (эхь, ун, ваь) к1усар рахунра дуьз ишлемишун.

		<i>мергьяматлу гъилер»</i> темадай сочинение кхьин.		
11.	Междометияр	Междометияр: мана-метлеб ва жуьреяр. Междометияр кхьидай ва абур авай предложенида пунктуациядин лишанар эцигдай кьайдаяр. <i>Ч1/Г. Ганвай темадай изложение кхьин.</i>	2+1	Текстина междометияр дуьз к1елун, абурун мана-метлеб, жуьре тайинариз алакьун.
12.	Йисан кьене к1елайбур тикрарун.	V – VII классра к1елай материалар тикрарун. <i>Ч1/Г. «Гъи пеше хъсанди я?» темадай сочинение кхьин.</i> (К.К1). Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.	3	Глаголдин вахтарин формаяр, наклоненияр дуьз ишлемишиз ва кхьиз чир хьун. Къуллугъчи ч1алан паяр дуьз кхьин, тапшуругьар тамамарун. Кхьинра орфографиядин ва пунктуациядин кьайдаяр вилив хуьн. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.

VIII – класс

(Вири – 68 сят, гьафтеда 2 сят)

(10 сят – ч1ал гегьеншарун, 4 сят – диктант)

№/№	Тема	Мана	С. кь.	К1елунин к1валахдин характеристика
1	Лезги ч1ал.	Лезги ч1алакай умуми малуматар. <i>Ч1/Г. «Гатун каникулар» темадай сочинение кхьин.</i>	1+1	Халкьдин уьмуьрда ч1алан чка. Ч1ал девлетлу авунин рекьер ва шартлар.

2	V-VII классра к1елайбур тикрарун	VII лагъай классда к1елай материалар тикрарун. (К.К1).Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.	1	Алатай классра чирай орфографиядин ва пунктуациядин правилояр чир хьун. Чирнавай темайриз талукъ пунктограммаяр предложенийрай жагъурун ва абуруз баянар гун. Орфографиядин ва маса словаррикай менфят къачун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.
3	Синтксис ва пунктуация. Гафарин ибараяр.	Синтаксисдикай умуми малуматар ва адан кьилин уьлчмеяр (ибара ва предложение). Ибарадин кьет1енвилер ва тариф. Къурулушдиз килигна ибарайрин асул жуьреяр. Ибарадик квай гафарин синтаксисдиз килигна ибарайрин асул жуьреяр. Ибарадик квай гафарин синтаксисдиз талукъ алакьяар. Табийвилин алакьядин жуьреяр: дуьзгуьнвилин, падеждин ва сая (манадин) алакьяар. <i>Ч1/Г. «Фан кьимет» темадай сочинение кхьин.</i>	7+2	Предложенидик квай ибараяр чара ийиз чир хьун. Ибарадик квай табий гафунал дуьздал суал эцигун. Гафарин ибарата авай алакьядин жуьре тайинариз алакьун. Синтаксисдин разбор авун.
4	Предложение	Предложенидин мана-метлеб. Предложени-дин членар: сказуемое, подлежащее, дополнение, определение, обстоятельство. Предложенидин жуьреяр: простой предложение ва сложный предложение. Простой предложенидин жуьреяр (тикрарун).	3	Мана-метлебдин, лугьунин жигьетдай простой предложенийрин жуьреяр тайинарун. Ганвай гафарикай, адетдин кьайда хвена, предложенияр туьк1уьрун. Рахунра, к1елзавай текстина манадин ударенидикай менфят къачун.

		Предложенида гафарин кьайда. Манадин ударение. <i>ЧI/Г. Гуърчег публицистикадин стилдали кьурьу изложение кхьин.</i>		
5	Къве составдин (кьилин къве член квай) простой предложение. Предложенид ин кьилин членар.	Предложенидин кьилин членар: сказуемое ва подлежащее. Сказуемое: мана-метлеб, жуьреяр (простой ва составной). Простой сказуемое ва ам жедай гафар. Составной сказуемое: глаголдин составной, тIварцIин составной сказуемияр ва абурун кьурулуш (чIалан паярин жигьетдай). Подлежащее: мана-метлеб: ам жедай падежар. Сказуемидизни подлежащидиз кьилин членар лугьунин себеб (абуру предложенидин диб яратмишун). <i>ЧI/Г. Са тайин тир темадай тамам изложение кхьин.</i> (К.К1).Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.	6+1	Текстинай простой ва составной сказуемияр, абур кечмиш жери, кечмиш тежер ва кечмиш жери - тежер глаголрикай хьанвайла, подлежащидивай тIалабзавай падеж тайинарун. Жуьреба - жуьре сказуемияр, подлежащияр квай предложенияр тукIуьрун ва анализ авун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
6	Предложенид ин кьвед лагьай дережадин членар.	Предложенидин кьвед лагьай дережадин членар: дополнение, определение ва обстоятельство. Дополнение: мана-метлеб, жуьреяр (дуьз ва кирс дополненияр). Определение: мана-метлеб ва	11+ 2	Предложенияр членриз разбор авун. Дополнение ва определение, дополнение ва обстоятельство са падежра авай дуьшуьшра суалдин кумекдалди чара ийиз алакьун. Приложенияр, чара ийидай обстоятельствояр квай текстина пунктуациядин лишанар эцигун ва ачухарун.

		<p>жуьреяр (адетдин ва приложение). Приложение ва адаз талукъ пунктуациядин лиша - нар. Обстоятельство: мана-метлеб, жуьреяр (кардин тегьердин, мураддин, себебдин, чкадин, вахтунин). Предложенида обсто - ятельствояр чара авун.</p> <p>ЧИГ. «Дуствал еке кьимет я» темадай сочинение кхьин.</p>		
7	Са составдин предложения р.	<p>Са составдин (кылин са член квай ва анжах гьадаз талукъ гафар квай) предложенияр: 7Занна-метлеб. Жуьреяр. Подлежащее тежер предложение. Т1варц1ин предложение.</p> <p>ЧИГ. Литературадин стилдалди куьруь изложение кхьин.</p>	2	<p>Се шейникай ва я т1ебиатдикай кхьидайла, рахадайла, са составдин предложенийрикай хийир кьачуз алакун.</p> <p>Текстинай са составдин ва кьве составдин предложенияр жагьурун.</p>
8	Тамам ва тамам тушир предложения р.	<p>Тамам ва тамам тушир предложенияр</p>	2	<p>Тамам ва тамам тушир предложенияр ишлемишна, са диалог кхьин (месела: кьве касдин жузун-качузун).</p>
9	Са жинсинин членар квай предложения р.	<p>Са жинсинин членар: манна-метлеб, алакъала мишдай такьатар (галк1урунин, паюнин, кьаршивилин союза рва интонация). Са жинсинин тир ва тушир определенияр. Са жинсинин членар ва умумиламишдай гафар квай предложенияр. Са жинсинин членар квай</p>	8+2	<p>Са жинсинин членар квай предложенияр эсерлувилелди, лазим интонациядалди к1елун.</p> <p>Са жинсинин членар тир ва я тушир дополненияр, определенияр, обстоятельствояр тайинарун.</p> <p>Художественный текстера са жинсинин членар квай предложенияр ишлемишдай дуьшуьшар.</p>

		предложения ра пунктуацииядин лишанар (запятой, кьве точка, тире). <i>ЧИГ. Ганвай темадай тамам изложение кхьин.</i> (К.К1).Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.		Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун.
10	Оборотар квай предложенияр.	Масдардин оборот ва ам чара ийидай дуьшуьшар. Причастидин оборот ва ам чара ийидай дуьшуьшар. Деепричастидин оборот ва ам чара ийидай дуьшуьшар. <i>ЧИГ. «Абуру Ватан паталди чанар гана» темадай сочинение кхьин.</i>	6+1	Оборотар квай предложения ра пунктуацииядин лишанар эцигун. Оборотар квай предложенияр туьклуьрун, дуьз клелун ва разбор авун.
11.	Предложениядин членар тушир гафар.	Предложениядин членар тушир гафар: обращение ва аралух гафар. Обращение: мана-метлеб, ам жедай ч1алан паяр. Предложенияди обращенияр чара ийидай пунктуацииядин лишанар. Аралух гафар ва аралух предложенияр. Предложенияди абур чара ийидай пунктуацииядин лишанар. <i>ЧИГ. «Йисан вахтар» темадай изложение кхьин.</i>	6+1	Предложениядин членар тушир гафар интонациядалди чара ийиз алакьун. Текстера гьа са гафар гагь аралухбур яз, гагь предложениядин членар яз ишлемишдаиди кьат1унун.
12.	Йисан кьене клелайбур тикрарун.	8 – классда клелай материалар тикрарун.	3	V – VII классра клелай темайриз талукь орфограммаяр квай гафар дуьз кхьин ва абуруз баянар гун. Йисан кьене синтаксисдай чирнавай

		(К.К1).Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.	пунктуациядин лишанар тикрарун. текстера са жинсинин членар, обращенияр, аралух гафар, къвед лагъай дережадин членар, оборотар пунктуациядин лишанралди чара авун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
--	--	---	---

IX – класс

(Вири – 68 сят, гъафтеда 2 сят)

(10 сят – ч1ал гегьеншарун, 4 сят – диктант)

№/ №	Тема	Мана	С. къ.	К1елунин к1валахдин характеристика
1	Лезги ч1ал	Лезги ч1алакай умуми малуматар. Ч1ал гегьеншарун. Ч1/Г. « <i>Зи гатун каникулар</i> » темадай сочинение кхьин.	1+1	

	V-VIII классра к1елайбур тикрарун.	VIII лагъай классда к1елай метериалар тикрарун. (К.К1).Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.	3	Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
2.	Сложный предложение.	Сложный предложение: мана-метлеб, жуьреяр, алакьаламишдай такьатар (союзар, интонация, глаголдин формаяр, союзвилин гафар). <i>Ч1/Г. Ганвай темадай изложение кхьин.</i>	2+1	Текстинай сложный предложенияр, абурун жуьреяр, алакьаламишнавай такьатар тайинарун.
3.	Сложносочиненный предложение.	Сложносочиненный предложенидикай умуми малумат. Союзар квачир сложносочиненный предложенияр ва абура пунктуациядин лишанар. Союзар (галк1урунин, паюнин, къаршивилин) квай сложносочиненный предложенияр ва абура пунктуациядин лишанар. <i>Ч1/Г. Жува хкянавай темадай гьикаядин жуьредин сочинение кхьин.</i>	6+1	Союзар кваз ва квачиз сложносочиненный предложенияр туьк1уьрун; текстина пунктуациядин лишанар эцигун ва абур ачухарун; предложенияр разбор авун.
4.	Сложноподчиненный предложение.	Сложноподчиненный предложение: мана-метлеб, паяр (къилинди ва табийди). Къилин предложение ва ам тайинардай саягъар. Табий предложение ва адан жуьреяр:	21+ 3	Текстина союзар, союзвилин гафар ишлемишун, абурун везифаяр ачухарун, табий предложенийрин жуьреяр тайинарун. Сложноподчиненный предложенияр туьк1уьрун, абур разбор авун ва абурун схемаяр ч1угун.

изъяснительный, опре-
 деленидин, обстоятель-
 стводи́н. Изъяснительный
 (ачухардай ва я баян
 гудуй) табий
 предложение: мана-
 метлеб, алакъаламишдай
 такъатар, пунктуациядин
 лишанар ва сложный
 предложенида адан чка.
 Определенидин табий
 предложенида: мана-
 метлеб алакъаламиш -
 дай такъатар,
 пунктуациядин лиша -
 нар ва сложный
 предложенида адан чка.
 Обстоятельстводи́н
 табий предложений -
 рикай умуми малумат.
 Мана-метлебдиз,
 алакъаламишзавай
 такъатри́з килигна
 обстоятельстводи́н табий
 предложенийрин
 жуьреяр: кардин
 тегьердин, мураддин,
 себебдин, вахтунин,
 нетижадин, шартлу́нин,
 къаршивилин,
 гекъигунин ва
 дережадин табий
 предложенияр.
 Сложный
 предложенийра абуруе
 чка ва пунктуациядин
 лишанар. Къвед ва я са
 шумуд табий
 предложение квай
 сложноподчиненный
 предложенияр ва абура
 пунктуациядин лишанар.

		Ч1/Г. Са тайин тир темадай изложение кхьин. (К.К1).Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.		Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
5.	Союзар квачир сложный предложения р.	Союзар квачир сложный предложенийрин паярин алакьаяр ва талукьвилер. Союзар квачир сложный предложенийра пунктуациядин лишанар (запятой, точкани запятой, кьве точка, тире). Ч1/Г. Шикил ч1угун квай тамам сочинение кхьин.	5+1	Союзар квачир сложный предложенияр туьк1уьрун, разбор авн, абурун паярин арада алакьаяр тайинарун ва ачухарун.
6.	Какахьай жуьредин сложный предложения р.	Какахьай жуьредин сложный предложенийрикай умуми малумат. И предложенийрин паярин арада галк1урунин ва табийвилин алакьа ва пунктуациядин лишанар. Ч1/Г. Са тайин тир темадай изложение кхьин. (К.К1). Грамматикадин тапшуругъар кваз диктант.	5+1	Текстина какахьай жуьредин сложный предложенияр тайинарун, абур разбор авун, пунктуациядин лишанар эцигнавай саягь ачухарун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун
7.	Дуьз ва кирс речь.	Дуьз ва кирс речрикай умуми малумат. Дуьз речь ва автордин гафарин чка. Дуьз ва кирс речь квай предложенийра пунктуация ва пунктуациядин лишанар. Дуьз речь кирс речдиз	6+1	Дуьз речь, диалог кваз текстер туьк1уьрун, абур эсерлувилелди к1елун ва автордин гафар интонациядалди чара ийиз алакьун. Дуьз речь кирс речдиз, кирс речь дуьз речдиз элкьуьрун.

		элкьюрунин кьайдаяр. Цитатаяр ва абур кхьинра чара авун. Ч1/Г. Пулицистикадин стилдалди изложение кхьин.		
8.	Стилистика ва ч1алан культура.	Стиль ва стилистика: 79мана-метлеб, стилрин жуьреяр. Рахунрин стиль. Илимдин стиль. Литеретурадинни ис - кусстводин стиль. Официальный стиль. Стилдин кьет1енвилер ва такьатар. Стилистикадин истеми- шунар. Ч1алан культура: умуми малумат, литературный ч1алан лексикадиз, орфографиядиз, морфологиядиз, синтаксисдиз, стилистикадиз талукь нормаяр вилив хуьн. Ч1/Г. Искусстводин имаратдиз талукь темадай сочинение-шикил кхьин.	6+1	Жуьреба-жуьре текстерин стиль тайинарун, абур литературный ч1алан нормайрив кьун ачухарун. Жуьреба-жуьре стилра 79синонимар ва маса такьатар ишлемишун.
9.	Йисан кьене к1елай матери алар тикра - рун.	Вилик квай классра к1елай материалар тикрарун. (К.К1).Грамматикадин тапшуругьар кваз диктант.	4	Йисан кьене к1елнавай материалар тикрарун. гьар жуьредин предложенияр туьк1уьрун. Сложный предложенияр паяриз ва паяр чеб членриз разбор авун. Аялрин чирвилер ва алакьунар ахтармишун

9. Ч1алай чирвилерин истемишунар

5 – классда к1елзавай аялрин чирвилерин истемишунар

Лезги ч1алай чирвилер къачунин **личностдин** нетижаяр. Абурухъ агъадихъ галай ерияр акатзава:

- жуван хайи ч1алал рик1 алаз хьун, ч1алаз гьурмет авун, адав, культурадин вакъиадив хьиз, рик1 гваз эгеч1ун;

- сад-садав рахунин кылин такъат тирди аннамишун, обществада къабулнавай къанажагъдинни ахлакъдин нормайрин къуват;
- эстетикадин жигъетдай хайи ч1алахъ авай багъавал чир хьун;
- текстерай жуван халкъдин ва маса гьукуматдин халкъдин меденият (культура) чир хьун ва адан гьуьрмет авун.

Юкъван школада лезги ч1ал чирунин **метапредметдин** нетижаяр:

- вичин к1елунин ва к1валахдин гъавурдик кваз, къайдада туна кыле тухуз хьун;
- к1елунин ва школадилай къеце информацийрин (жуьреба жуьре стилрин текстер анализ авун, план ва тезисар тук1уьрун, жува хсуси текст тук1уьрун) к1валахдин алакьунар аваз хьун;
- компьютердихъ, интернетдихъ ва интерактивный доскадихъ к1валахиз хьун;
- компьютердай, интернетрай презентацияр гъазуриз хьун;

Предметдин алакьунар ва чирвилер:

Рахунрин к1валах:

Яб акалун:

- илимдин ва я художественный текстер к1елдайла, адан кылин манадин гъавурдик кваз хьун, абур кыле гъатун;
- текстинин кылин фикир чара авун, текст паяриз паюн;

к1елун:

- к1елунин техник (техника чтения) чир хьун, гъавурдик хьун; текстинай кылин ва маса малуматар чара авун;
- текст паяриз паюн ва простой план тук1уьрун;

- к1елай текстинин суалриз жавабар гун; таниш тир ва к1елунин жуьреяр чиз хьун;
- учебник ганвай параграфдин т1варцяй ва текстини кыляй адан мана чир хьун;
- гьар жуьредин словаррай малуматар кьачун;
- к1елдайла ударенияр дуьз эцигун, паузяр хуьн;
- текст ван акьудна к1елдайла, кутугай ванцелди к1елун.

Рахунар:

- муаллимдин суалриз субутарна жавабар гун; к1елай текст вичин туьк1уьр хьун ва кьурулуш хвена, галай-галайвал ва куьруьз лугьун;
- тема ва адан кылин мана мецелай лугьун;
- жуьреба-жуьре ч1алан такьатралди ва интонациядалди предметдин ч1алахь галаз авай жуван алакьяр кьалурун;

Кхьинар:

- жуьреба-жуьре текстерай тамам ва куьруь изложенияр кхьин;
- гьар жуьредин текстер арадал гьун;
- сочиненидиз план туьк1уьрун;
- тексинин тема ва кылин мана тайинарун;
- текст обзацриз паюн;
- гьвеч1и текстер кхьин (гьар жуьредин стилрин сочинение-миниатюра);
- текст кхьидайла гьар жуьредин словарар ишлемишун;
- текстинай шикил ч1угунин, хабардин, фикир лугьунин фрагментар жагьурун;
- жуван фикирар лугьун;
- текстинин темадихь ва кылин манадихь кьадайвал т1вар (кьил) хкягьун;
- текстинин манада авай кимивилер туьк1уьр хьувун;

Фонетика ва орфоэпия:

- гафунай ч1алан сесер чара авун, абуруз фонетикадин характеристика гун;
- сесер ва гьарфар чеб чпивай какадар тавун;
- ачух ва ачух тушир сесер дуъз лугьун;
- туьк1уьр хьанвай сесер дуъз лугьун;
- орфоэпиядин словардихъ галаз к1валахун;

Графика:

- лезги ч1алан алфавитда ганвай гьарфар дуъз лугьун;
- словаррихъ галаз к1валахдайла алфавит регьятдиз ишлемишун;
- гафара гьарфар ва сесер анализ авун;

Морфемика:

- гафунин мана квай паяр чара авун;
- туьк1уьр хьанвай ва туьк1уьр тахьанвай простой гафар чара авун;
- мукьва гафар чара авун;
- гафара инкарвилин префиксар дуъз кхьин;

Лексика ва фразеология:

- ишлемишунин жигьетдай гафар разбор авун;
- словаррихъ (орфографиядин, лезги ч1аланни урус ч1алан, урус ч1аланни лезги ч1алан, синонимрин, омонимрин, атнонимрин, фразеологиядин, нугьатдин гафарин ва мсб.) галаз к1валахун, абурукай менфят къачуз вердишарун;
- гафар тематикадин группайриз паюн;
- асул ва куьчуьрмишнавай манадин гафар къат1уз хьун;
- синонимар ва антонимар чара авун;
- са манадин ва гзаф манайрин гафар чара авун;
- омонимрин ва синонимрин жергеяр жагъуриз хьун;

Морфология:

- ч1алан паяр кьат1уз хьун;
- морфологиядин лишанар дуьз къалурун;
- ч1алан паяр дегишриз алакьун;

Орфография:

- инкарвилин префиксар дуьз кхьин;
- морфемайрай орфограммаяр жагъурун;
- туьк1уьр хьанвай гафар дуьз кхьин;
- орфографиядин правилояр ва ишлемишдай къайдаяр чир хьун;

Синтаксис ва пунктуация:

- предложенидай алакьалу ибараяр чара авун;
- кьилин ва табий гаф тайинарун;
- алакьалу ибарада кьилин гаф **X** лишандалди къалурун;
- предложенида грамматикадин диб (кьилин членар) чара авун;
- мана – метлебдиз килигна предложенийрин жуьреяр туьк1уьрун ва абур эсерлувилелди к1елиз алакьун;
- простой ва сложный предложенияр туьк1уьрун;
- обращенидиз ва дуьз речдиз талукь пунктуацидин лишанар эцигун;
- са жинсинин членар квай предложенида пунктуациядин лишанар эцигун;
- кьве паюникай ибарат тир сложный предложенида запятой эцигун;
- предложенийра лазим чкайрал пунктуациядин лишанар эцигун;

6 – классда лезги ч1ал к1елзавай аялрин чирвилерин истемишунар

Лезги ч1алай чирвилер къачунин личностдин нетижаяр. Абурухь агъадихь галай качествояр акатзава:

- жуван хайи ч1алал рик1 алаз хьун, ч1алаз гьуьрмет авун, адав, культурадин вакъиадив хьиз, рик1 гваз эгеч1ун;
- сад-садав рахунин кьилин такьат тирди аннамишун, обществада къабулнавай къанажагъдинни ахлакъдин нормайрин къуват;
- эстетикадин жигъетдай хайи ч1алахъ авай багъавал чир хьун;
- текстерай жуван халкъдин ва маса гьукуматдин халкъдин меденият (культура) чир хьун ва адан гьуьрмет авун;

Юкъван школада лезги ч1ал чирунин **метапредметдин** نتیжар:

- вичин к1елунин ва к1валахдин гъавурдик кваз, къайдада туна кьиле тухуз хьун;
- к1елунин ва школадилай къеце информацийрин (жуьреба жуьре стилрин текстер анализ авун, план ва тезисар туьк1уьрун, жува хуси текст туьк1уьрун) к1валахдин алакьунар аваз хьун; компьютердихъ, интернетдихъ ва интерактивный доскадихъ к1валахиз хьун;
- компьютердай, интернетрай презентацияр гъазуриз хьун;

Лезги ч1ал чирунин предметдин نتیжайрик акатзава:

- Лезги ч1алакай умуми малуматар. Лезги ч1ал Дагъустандин милли ч1аларик акатзава. Лезги ч1ал – им лезги халкъдин хайи ч1ал. Халкъдин уьмуьрда Кавказдин ва Дагъустандин ч1аларин арада лезги ч1алан чка.
- мана-метлебдин гъавурдик кваз хьун: сивин ва кхьинрин ч1алан; монологдин, диалогдин, ч1алан рахунин къайдайрин;
- рахунин, илимдин, публицистикадин, литератураданни искусстводин, официальный, художественный литературадин ч1алан рахунин кьилин лишанар чир хьун;

- илимдин, публицистикадин, деловой стилрин ва члалан рахунрин кылин жанрайрин кьетленвилер чиз хьун;
- текстерин лишанар (хабардин, шикилар члугунин, фикирар лугьунин) чир хьун;
- литературадин члалан рахунрин ва кхьинрин кылин истемишунар ва нормаяр (орфоэпиядин, лексикадин, грамматикадин, орфографиядин, пунктуациядин) чир хьун;
- рахунин этикетдин нормаяр чир хьун;
- рахунин, илимдин, публицистикадин, литератураданни искусстводин, официальный, художественный литературадин члал кьатлуниз хьун;
- текстинин тема ва кылин мана тайинариз хьун;
- словарикай менфят къачуз алакьун;
- сивин ва кхьинрин информациядин дуьз гъавурдик хьун (текстинин тема, мурад, кылин, алава, ачух информациядин);
- жуьреба-жуьре источникрай информацияр къачун (газетар, телевидение кваз), справочникдин литературадикай ва словарикай менфят къачун;
- ганвай темадай текст туклуьрун (план, суьгьбет, изложение, конспект);
- жуьреба-жуьре стилрин текстер арадал гьун (кагъаз, арза, отзыв, выступление);
- жуьребе-жуьре стилрин ва жанрайрин текстер клелун; клелунин жуьрейрин гъавурдик хьун (килигунин, таниш хьунин. чирунин);
- члалан стилар кьатлуниз хьун; текстинин тема ва кылин фикир тайинарун; члалан уьлчмеяр (единицаяр) чир хьун;
- монологдин ва диалогдин жуьрейрин гъавурдик хьун;
- кхьена ва хуралай тайин темадай жуван фикир лугьун;

- жуван фикир лугъун патал делилал к1ват1ун;
- ч1алан жуьреба-жуьре такьатар ишлемишна, жуван фикир галай-галайвал ва делилламишна лугъуз ва кхъиз;
- рахунин тежрибада (практикада) литературный ч1алан нормаяр (лексикадин, грамматикадин, орфографиядин, морфологиядин, синтаксисдин) вилив хуьн;
- кхъинин тежрибада орфографиядин ва пунктуациядин нормаяр вилив хуьн;
- рахунин этикетдин нормаяр вилив хуьн;
- жува-жувал к1валахун, жуван к1валахдиз кьимет гун, грамматикадин ва рахунин гьалат1ар жагъурун, абур тук1уьр хьувун, хуси текстер редактировать авун;

Къачур чирвилер ва алакьунар тежрибадин к1валахда ва гьар йикъан уьмуьрда ишлемишда:

- инсандин ва халкъдин уьмурда лезги ч1алан чка;
- жуван хайи ч1алал рик1 алаз хьун, ч1алаз гьуьрмет авун, адав, культурадин вакъиадив хъиз, рик1 гваз эгеч1ун;
- к1елунин, яшайишдин ва социально-культурадин гьаларин алакьайрин гъавурдик хьун;
- гафарин запас артухарун; чирвилер гегьеншарун;
- жуван рахунар гуьзетун ва абуруз кьимет гуз алакьун; чирвилер даваиарун.

7 – классда к1елзавай аялрин чирвилерин истемишунар

Предметдин чирвилер ва алакьунар

* образовательный программа фикирдиз къачуна фонетикадай, лексикадай ва грамматикадай чирвилер хьун; текстерикай ва ч1алан стилрикай

чирвилер хьун;

* жуван члалал фасагъатдаказ рахун ва кхьин патал орфографиядин, пунктуациядин ва рахунин савадлувал чиз хьун;

* фонетикадин, лексикадин, гафар арадиз атунин, морфологиядин ва синтаксисдин разбор авун;

* обществода члалан чка, адан функция ва структура, члалан нормаяр, члала жезвай дегишвилер ва маса члаларихъ галаз авай сих алакъяар чиз хьун;

* чирай члалан стилар къатлуз хьун; тема, темадин кылин мана тайинарун; члалан единицяяр (уьлчмеяр) чир хьун, абур анализ авун;

* клелунин жуьреяр (чирунин, таниш хьунин, килигунин) чиз хьун;

* жува-жуваз текстер туьклуьрун;

* рахунра члалан нормаяр вилив хуьн.

Метапредметдин чирвилер ва алакъяунар

- клелай текстинин мана (куьруьз, галай-галайвал, хкяна) агакъяриз хьун, жуван фикирар лугъун;
- клелай текстинин мана куьруьз, галай-галайвал, хкяна рахунрин ва кхьинрин жуьреда агакъяриз хьун; жуван фикирар лугъун;
- предложенияр четин тушир, гъавурда гъатдайбур хьун;
- текстина члал гуьрчегардай алатар ишлемишун;
- интернет источникрай компьютердин презентация гъазурун ва ам къалурун.

Туьклуьр хьанвай компетентностар.

Культуроведческий: Члалан ва культурадин алакъяар. Затларин ва лезги халкъдин дуланажагъдин гьерекатрин лексика; историзмаяр (иски гафар); фольклордин лексика ва фразеология; лезги тлварар. Лезгийрин

мисалар ва миск1алар.

Коммуникативный: Ч1алан культура хъсанарун. Стилрин (официальный, илимдин ва публицистикадин) кьет1енвилер чир хъун.

Ч1алан (языковедческий): Лезги литературный ч1ал, художественный литературадин ч1ал; халкъдин уьмуьрда ч1алан метлеб; лезги ч1ал девлетлу авунин шарт1ар ва рекьер, лезги литературадин ч1алан нормайрал амал авуна дуьз рахун;

Личностдин нетижаяр: жуван ч1ал хъсандиз чир хъун, адакай регъятдиз ва кутугайвал, менфят къачуз алакьун.

8 – классда к1елзавай аялрин чирвилерин истемишунар

Предметдин чирвилер ва алакьунар:

- 8 – классда чирнавай ч1алан уьлчмейрин (единицайрин), орфографиядин ва пунктуациядин определенияр чир хъун, жуван жавабар мисалралди делилламишун;
- гаф тук1уьр хъунин ва гафунин къурулушдиз килигна дуьз разбор авун, 8 – классда чирнавай ч1алан паяр морфологиядин разбор ва предложенияр синтаксисдин разбор авун;
- жуьреба-жуьре словаррикай менфят къачун;
- 5-7 классра чирай темайриз талукь орфограммаяр квай гафар жагъурун ва дуьз кхьин, абуруз баянар гун.
- предложенийра пунктуациядин гьалат1ар жагъурун ва абур тук1уьр хъувун.

Метапредметдин чирвилер ва алакьунар

- литературадин жуьреба-жуьре стилра к1елчивилин (читательский) алакьунар аваз хъун;
- к1елай текстинин мана куьруьз, галай-галайвал, хяна рахунрин ва

кхьинрин жуьреда агакъяриз хьун; жуван фикирар лугьун;

- предложенияр четин тушир, гъавурда гъатдайбур хьун;
- текстина ч1ал гурчегардай алатар ишлемишун;
- интернет источникрай компьютердин презентация гъазурун ва ам къалурун.

Личностдин нетижаяр

- рахунрин монолог ва диалог чиз хьун;
- фикирар дегишарна масак1а лугьуз хьун, предложенийра ч1ал гурчегардай гафар ишлемишун;
- жува авур к1валахдиз къимет гуз хьун.

Туйк1уьр хьанвай компетентностар.

Культуроведческий: Ч1алан ва культурадин алакъяяр. Вири халкъдин лексика; историзмаяр (иски гафар); фольклордин лексика ва фразеология; лезги т1варар. Лезгийрин мисалар ва миск1алар. Алай девирда лезги ч1аланни урус ч1алан рафтарвилер.

Коммуникативный: Ч1алан культура хьсанарун. Стилрин (официальный, илимдин ва публицистикадин) къет1енвилер чир хьун.

Ч1алан (языковедческий): Лезги литературный ч1ал, художественный литературадин ч1ал; халкъдин уьмуьрда ч1алан метлеб; лезги ч1ал девлетлу авунин шарт1ар ва рекьер, лезги лтературадин ч1алан нормайрал амал авуна дуьз рахун.

9 – классда к1елзавай аялрин чирвилерин истемишунар

Предметдин нетижаяр:

- фонетикадикай, лексикадикай, грамматикадикай, текстиникай ва ч1алан стилрикай чирвилер хьун;

- жуван члалалди фасагъатдаказ рахун ва кхьин паталди орфографиядин, пунктуациядин, рахунрин савадлувилин къадар чир хьун; рахунрин ва грамматикадин гьалатлар дуьзар хьувун; фонетикадин, лексикадин, гафар туьклуьр хьунин, морфологиядин, синтаксисдин разбор авун; художественный текст анализ авун;
- члалакай умуми малуматар чиз хьун, рахунрин ва кхьинрин къилин истемишунар ва нормаяр чиз хьун.
- жуьреба-жуьре текстерин стиль тайинарун, тема ва къилин мана чиз хьун, абур литературный члалан нормайрив къун ачухарун, жуьреба-жуьре стилра синонимар ва маса такъатар ишлемишун.
- жува хкягъай темадай сочинение кхьин, ганвай темадай публицистикадин ва художественный стилда сочинение кхьин, доклад ва реферат гъазурун, макъаладин тезисар ва конспект туьклуьрун, арза, автобиография кхьиз чирун.
- публицистикадин, художественный стилда (шикилар члугунин, фикирар лугьунин, хабардин) изложенияр кхьин; мана-метлебдин ва члалан жигъетдай хьсанарун; орфографиядин, пунктуациядин ва маса гьалатлар жагъурун, туьклуьр хьувун.

Метапредметдин нетижаар

- клелай текстинин мана жуьреба-жуьре стилра (куьруьз, галай-галайвал, хкяна) агакъариз хьун, жуван фикирар лугьун; читательски (клелчивилин) алакьунар аваз хьун
- клелай текстинин мана куьруьз, галай-галайвал, хкяна рахунрин ва кхьинрин жуьреда агакъариз хьун; жуван фикирар лугьун;
- предложенияр четин тушир, гъавурдай гъатдайбур хьун;
- тематикадай жуьреба-жуьре гафарин манайрин гъавурда хьун;
- интернет источникрай компьютердин презентация гъазурун ва ам

къалурун, темадай суалриз жавабар гун.

Туйк1уьр хьанвай компетентностар.

Культуроведческий: Ч1алан ва культурадин алакъяар. Вири халкъдин лексика, историзмаяр (иски гафар); фольклордин лексика ва фразеология; лезги т1варар. Лезгийрин мисалар ва миск1алар. Алай девирда лезги ч1аланни урус ч1алан рафтарвилер.

Коммуникативный: Ч1алан культура хьсанарун. Стилрин (официальный, илимдин ва публицистикадин) къет1енвилер чир хьун.

Ч1алан (языковедческий): Лезги литературный ч1ал, художественный литературадин ч1ал; халкъдин уьмуьрда ч1алан метлеб; лезги ч1ал девлетлу авунин шарт1ар ва рекьер, лезги литературадин ч1алан нормайрал амал авуна дуьз рахун;

Личностдин алакъяар:

Лезги ч1алан программадик юкъван школа къутьягъзавай ученикриз чир хьана к1анзавай личностдин нетижаяр язва:

- 1) жуван хайи ч1ал чир хьун, адакай регъятдиз ва кутугайвал, фасагъатдаказ менфят къачуз алакьун; ч1ал чир хьуни жегьил несилдин къанажагъ гужлу авун;
- 2) жуван хайи ч1алаз гьуьрмет авун, адал дамах авун; ч1аланни халкъдин культурадин, инсандинни обществодин арада авай сих алакъяар чир хьун;
- 3) бес къадарда гафарин запас чир хьун.

Лезги ч1алан программадик юкъван школа къутьягъзавай ученикриз чир хьана к1анзавай метапредметдин нетижаяр язва:

- 1) рахунрин вири жуьреяр чир хьун:

Я акалун

* кхьинрин ва рахунрин (текстинин тема, къилин мана; къилин ва алава информацияр) малуматрин, информацийрин гъавурдик хьун;

* к1елай (жагъурунин, килигунин, таниш хьунин, чирунин) текстинин

жуьреба-жуьре стилар ва жанраяр чиз хьун;

* жуьреба жуьре стилрин ва жанрайрин текстер ван акъудна к1елиз чир хьун; жуьреба-жуьре (хкягьунин, таниш хьунин, деталдин) тексерихь яб акализ хьун.

* жуьреба жуьре источникрай интернетдай, газетрай ва журналрай малуматар гуз алакьун;

* жуьреба-жуьре словарихь, справочный литературадихь ва копмпьютердихь галаз фасагьатдааз к1валахун;

* са тайин тир темадай материал жагьуриз алакьун; жува жуваз информацияр жагьуриз алакьун; к1елай ва яб акалай текст масадал агакьариз алакьун;

* рахунра ва кхьинра к1ват1навай материалдикай менфят къачун;

* ч1алан жуьреба-жуьре такьатар ишлемишна, жуван фикир галай-галайвал ва делилламишна лугьун ва кхьин;

* жуван фикирар лугьун патал делилар к1ват1ун;

* грамматикадин ва рахунрин гьалатлар жагьурун, абур туклуьр хьийиз алакьун; жуван текстер редактировать авун; жуван к1валахдиз кьимет гун;

- К1елунин к1валахда ва гьар йикьан рахунрин тежрибада жуван рахунрал гуьзчивал тухуз хьун; манадин ва туклуьр хьунин жигьетдай жуванрахунриз кьимет гуз чир хьун; рахунрикай грамматикадин гьалатлар хкудиз хьун; хсуси текстер хьсанарун ва редактировать ийиз алакьун;

- Жуван таяр-туьшерин вилик гьвеч1и малуматар гваз, доклад, реферат к1елиз экьеч1из хьун; метлеблу темайрай жув гьахь тирди субутариз, гьужетариз чир хьун;

- 1) къазанмишнавай чирвилер, алакьунар ва вердишвилер уьмуьрда ишлемишиз хьун; к1елунин маса предметар чирдайла, хайи ч1алан такьатрикай менфят къачун; къазанмишнавай чирвилер, алакьунар ва вердишвилер предметдин арада (межпредметдин) дережада аваз кардик кутун

(маса гьукуматдин ч1аларин, литературадин тарсара).

4) маса инсанрихъ галаз рахадайла, са гьихьтин ят1ани месэла санал тамамардайла, гьуьжетра иштаракдайла, лазим тир темаяр веревид ийидайла коммуникативвилини алакьалувал хуьн; вири дуьшуьшра (формальный ва формальный тушир, межличноствилини ва межкультурнивилини) милли культурадин рахунрин михьивал хуьн.

10. Илимдинни методикадин литература

1. У. А. Мейланова, С. Г. Мирзекеримов, Б. Б. Талибов, Н. М. Мисриханов. Лезги ч1ал. 5- класс. Педагогикадин илимринни ахтармишунрин институтдин издательство. Магьачкьала. 2003 й.

2. **Р. И. Гъайдаров, Гь. Р. Рамалданов.** Лезги ч1ал. 6-7- классар. Педагогикадин илимринни ахтармишунрин институтдин издательство. Магъачкъала. 2004 й.
3. **А. Г. Гюльмагомедов, Гь. И. Магомедов.** Лезги ч1ал. 8-9- классар. Педагогикадин илимринни ахтармишунрин институтдин издательство. Магъачкъала. 2007 й.
4. **М. М. Гъажиев, Р. И. Гъайдаров, У. А. Мейланова.** Лезги ч1алан орфографиядин словарь. Махачкъала. Дагучпедгиз, 1989й.
5. **М. М. Гаджиев.** Русско-лезгинский словарь. Махачкала, 2009 г.

Техникадин алатар патал тадаракар

Компьютер

Мультимедийный проектор

Интерактивный доска

Газетар ва журналар

Классдин доска

Таблицаяр

Плакатар

Аялрин яратмишунрин к1валахрикай стенд

Муаллимдин стол

2 стулдикай ибарат тир ученический стол

КБИЛЕР

1. Баяндин чар	4
-----------------------------	----------

чинар

2. Документдин дережа	5
3 «Лезги ч1ал» предметди умуми образованида къазва чка	6
4.Школада хайи ч1ал чирунин мурад-метлеб язва.....	7
5. К1елунин предметдин умуми характеристика.....	8
6. Манадин къилин хилер	10
7. К1елунин планда лезги ч1алан чка	11
8. «Лезги ч1ал» предмет чирунин نتیжаяр	11
9. К1елунин предметдин къилин мана-метлеб	15
10.Ч1алан илимдин чирвилер (компетенция)	16
11. К1елунин предмет гуъзлемишзавай نتیжаяр	22
12.К1елунинни к1валахдин къилин жуъреяр тайинардай тематикадин планирование	32
13. Програмадин мана	45
12. Тематикадин планирование	56
13. Ч1алай чирвилерин истемишунар	81
14. Илимдинни методикадин литература	95
15. Техникадин алатар патал тадаракар	95

Мейланова Ж. Ш.

Юкъван классар патал лезги ч1алан чешнелу программа.

Тук1уьрайди Ж. Ш. Мейланова. – Махачкьала. 2015. – 97 ч.

**Юкьван классар патал лезги ч1алан программа Гьукуматдин
Федеральный умуми образованидин кьилин стандартрин кьвед лагьай
несилдин бинедаллаз тук1уьрнава.**

